

Peter Krapotkin - hans liv och idéer

Albert Jensen

1921

Innehåll

KRAPOTKINS LIV	4
KRAPOTKINS IDÉER	12
EPILOG	25

KRAPOTKINS LIV

Få män, säger Georg Brandes, ha som Krapotkin rört sig i alla samhällets lager och känt dem alla. Vilka bilder: Krapotkin som gosse i maskeraddräkt vid kejsar Nikolai tron och som page följande Alexander II för att skydda honom mot faror – och sedan i fängelset kallt avvisande mot storfursten Nikolaus. Han har varit kejserlig kammarpage och fattig skrivare, har levt studentens, officerens, vetenskapsmannens, upptäcktsresandens, administratörns, fångens och den landsflyktiges liv. Som flykting har han vissa tider nödgats leva av te och torrt bröd som en rysk musjik och varit utsatt för spioneri och mordanslag som en rysk kejsare.

Få män har dessutom haft så vidsträckta vyer som han. Liksom Krapotkin i sin egenskap av geolog ser tillbaka över en tidrymd av hundratusentals år av den förhistoriska tiden, så överskådar han också sin tidsålders hela natur. Till den litterära och vetenskapliga bildning, som förvärfvas i studiekamrar och vid universitet: språkkunskap, skönlitteratur, filosofi, högre matematik, har han lagt den praktiska bildning som vinnes i verkstäder, laboratorier, i fria naturen, genom studiet av naturvetenskapen i alla dess grenar, av militärvetenskap och fortifikation, av maskiner och fabriker. Hans utveckling omfattar allt. Vad har icke denne livfulle ande fått utstå, då man två gånger tvingade honom till ett flerårigt fängelselivs översamhet; vilket tålmod och vilken övning i stoicism.

Han tålde mer än jämförelsen med vilken frihetskämpe som helst i vilket land som helst, århundrade igenom. Ingen har varit högre begåvad, ingen mer oegennyttig än han.

Peter Krapotkin föddes 9 december 1842 i Moskvas gamla adelskvarter, det så kallade stallmästarekvarteret, i en aristokratisk miljö. Hans släkt härstammar från Rurikarnas gamla kungasläkt, som kan anses representera feodalperioden i Rysslands historia, och hans fäder hade varit storfurstar av Smolensk.

Ätta år gammal blev Krapotkin inskriven i den kejserliga pagekåren, 15 år gammal inträdde han i sin tjänst, sändes till Petersburg, där han fick en militärisk uppfostran. Det hade emellertid icke gått många år förr än han fattat ett djupt hat till militärriket.

Redan som barn gjorde det ett starkt intryck på honom att se hur omänskligt man behandlade de livegna, denna ändlösa historia av lidande; hur män och kvinnor rycktes från sina hem och sina familjer, hur de såldes, spelades bort, eller byttes mot ett par jakthundar; hur de drevos till Rysslands avlägsnaste trakter för att skapa en ny befolkning; hur barn rycktes från sina föräldrar och såldes till grymma, utsvävande sällar; hur prygel hörde till ordningen för dagen; hur unga flickor icke kunde värna sin dygd på annat sätt än att springa i floden; hur tjänare, som grånat i sin herres tjänst, slutligen tog sig av daga genom att hänga sig nedanför hans fönster; hur de livegnas uppror under kejsar Nikolaus kuvades genom att man piskade ihjäl var tioende eller femtonde man och de upproriska byarna brändes i grund.

Allt detta ammade hos Krapotkin en djup och arm medkänsla med de lidande bönderna.

I Ryssland skedde ett stort uppsving på det andliga området åren 1857–1861. Allt vad man förut endast vågat viska om vänner emellan i den generation som representerades av Turgenjev, Tolstoj, Herzen, Bakunin, Dostojevski m.fl., började nu finna öppen väg till pressen, och den radikala rörelse, som växte fram, var stark nog att tränga in i ett så korrekt institut som pageskolan, ja till och med in i den högre aristokratiens hem. Krapotkin berättar exempelvis hur han gjorde den första bekantskapen med den revolutionära ryska litteraturen och med den landsflyktige Herzens skrifter i furstinnan Mirskis eleganta salonger. Och Herzens skrifter, om vilka Turgenjev sagt, att de voro skrivna med tårar, slog starkt an på den ungepagen, fyllda som de voro av stilskönhet, idériakedom och en brinnande kärlek till folket.

I början av 1850 utgav Krapotkin ”sin första revolutionära tidning”. ”Kunde jag väl vid 18 års ålder vara annat än ivrare för konstitutionellt statsskick?” skriver han. ”Naturligtvis skulle min tidning klargöra nödvändigheten

av en konstitution för Ryssland.” – Den var mycket privat, och hela upplagan var 3 exemplar, som anförtröddes ett par likasinnade kamrater i pageskolan.

Vid denna tid var det fråga om livegenskapens upphävande, som sysselsatte allas sinnen i Ryssland, och självfallet gick också Krapotkin i spänd förväntan. 1848 års frihetsrörelse i Europa fann genklang i den ryske bondens hjärta och oroligheterna bland de livegna tog oroväckande dimensioner. En hel del godsägare blev ihjälslagna och man måste till och med sända artilleri för att kväva upproren. Ären gingo i kamp mellan reaktion och framåtskridande. Äntligen 1857 meddelade kejsaren sin avsikt att upphäva livegenskapen, och alla frihetsälskande element grepos av en vild glädje. Men ännu var man icke vid målet. De olika politiska partierna sökte att vinna inflytande över kejsaren och länge vacklade denne som en urpendel, från den ena sidan till den andra. Slutligen kom dock kungörelsen om livegenskapens upphävande, den 17 mars 1861. ”Jag läste kungörelsen om och om igen”, skriver Krapotkin.

”Det var friheten, men likväl icke fullkomligt, ty ännu under två år, eller till den 19 februari 1863, skulle bönderna förbli livegna. Icke desto mindre var en sak klar: livegenskapen var för alltid avskaffad och de frigjorda bönderna skulle få hem och jord till arv och ägo. Visserligen skulle de betala för det, men trädomens skam lät inte längre vid dem. De voro ej längre slavar.”

I juni 1861 utnämndes Krapotkin till pagekårens sergeant, med vilken befattning också följde tjänstgöring hos tsaren personligen. I den mån Krapotkin fick tillfälle att se mer och mer av det representativa hovlivet och kasta en blick bak kulisserna, fick han klart för sig hur tomt och värdelöst det hela var och huru mycken tid som bortslösades på denna yttre apparat, och innan ett år hade gått, hade också alla illusioner om kejsaren och hovlivet försvunnit.

I maj 1862 slutade Krapotkin vid pageskolan och blev på egen begäran befordrad som officer till ett av kosackregementena i Sibirien. Det var mot sin vilja han blev tvingad att gå militärvägen och nu längtade han åter att få göra slut på det och få leva vetenskapsmannens liv. Detta skulle dock medföra, en fullständig brytning med fadern och Krapotkin såg sig ingen utväg att nu realisera sin plan. Men i Sibiriens Amurdistrikt kunde han få tillfälle att ägna sig åt sina älskade naturvetenskapliga studier och forskningar.

De feen år han tillbringade i Sibirien gävo honom en ny syn på livet och människorna. Han kom i beröring med alla slags människor, de bästa som de sämsta, folk som stod högst i samhället och folk sona krälade i dyn. Han hade rika tillfällen att studera allmogen i det dagliga livet och ännu flera tillfällen att se hur litet en statsstyrelse ens med bästa vilja kan uträtta.

I Sibirien blev Krapotkin snart utnämnd till attaché hos generalguvernören i Ost-Sibirien, en syssla som ingenting gav att göra, varför han med glädje mottog anbudet att företaga geografiska undersökningar i Mandschuriet, i delar av landet som ännu ingen europé berest. Denna uppgift fullföljde han med iver och grundlighet. Efterhand ägnade han sig mer och mer åt vetenskapliga forskningar. År 1865 genomströvade han det västliga Sain. Härvid fick han en helt annan uppfattning om det sibiriska högländets formation, än den inom vetenskapskretsar gängse. Hans uppfattning visade sig vara riktig. Året därpå företog han en lång resa för att finna den länge sökta, direkta vägen mellan Jakutskas guldgruvor och Transbaikalien, en uppgift som han också fyllde på ett glänsande sätt. Den sålunda funna vägen har sedan fått stor ekonomisk betydelse.

Under sitt uppehåll i Sibirien kom Krapotkin snart till att inse omöjligheten att genom det administrativa maskineriet åstadkomma ens det minsta goda för de stora massorna. Han lärde sig snart förstå det mänskliga samhällets innersta kärna. Genom att på nära håll bevittna duchoborzernas emigration till Amur-landet i Sibirien och se vilka otroliga fördelar de förstodo att draga av sina halft kommunistiska brödragemenskaper, medan statens koloniseringsförsök så ofta misslyckades, lärde han något, som han aldrig kunnat hämta ur några böcker. Genom att han levde tillsammans med de infödda och såg det sammansatta system av arbetsordning,

som de, fjärran från civilisationens påverkan, utarbetat och igångsatt, var det som ett ljushav utbreddes för hans ögon. Han lärde att förstå vilken roll massorna spelade i alla betydligare historiska tilldragelser. Uppfostrad till att tro på nödvändigheten av kommando, straff och dylikt, började han dock snart förstå skillnaden mellan att handla efter principen om kommando och disiplin och efter principen om fri överenskommelse och ömsesidigt samförstånd. Den första är ypperlig i en militärparad, men oduglig i det levande livet. Sibirien kastade överbord hans sista tro på statsdisciplinen och han börjar således, om än omedvetet, få anarkistiska tendenser.

I Polen hade det år 1863 kommit till stånd en resning, som undertrycktes med sedvanlig rysk brutalitet. 11,000 polacker blevo då förvisade till Ost-Sibirien och en stor del av dessa sökte att göra uppror 1866. Detta uppror klargjorde med ens den ställning han intog som officer i armén. Både han och en äldre bror, som också var fäst vid ett sibiriskt regemente, skyndade sig att taga avsked och återvände i början av år 1867 till S:t Petersburg. Här satte de sig båda åter på skolbänken och började studera, till stort missnöje för fadern, för vilken det var en styggelse att se en civil dräkt. Båda blevo hänvisade att leva på egna medel, d.v.s. av eget arbete. Och under de följande fem åren var Krapotkin fullt upptagen av sina studier och sin vetenskapliga verksamhet.

Under denna tid skrev han en bok om sin expedition i Sibirien, och medan han höll på härmed kom han till förståelse om att de existerande kartorna över Nordasiens bergsträckningar voro rena fantasier, som icke gävo något som helst begrepp om landets verkliga geologiska beskaffenhet. Han offrade nu flera år åt detta vetenskapliga problem, skrev ett stort arbete och utarbetade en karta, som sedermera blivit upptagen i de flesta geografiska arbeten över Asien.

Av det geografiska sällskapet blev han sedan sänd till Finland och Sverige för att utforska glacialperiodens formationer. Med denna resa fick hans liv en ny riktning. Han kom till att ägna sina tankar åt sociala frågor och detta fick ett avgörande inflytande på hans framtida liv. Medan han vistades i Finland, fick han anbud från geografiska sällskapet i S:t Petersburg om att mottaga posten som sällskapets sekreterare. Men de nya idéer, som kämpade om plats i hans liv, ledde honom till att giva ett nekande svar. Härom berättar Krapotkin följande:

”Jag såg vilket oerhört arbete den finske bonden måste nedlägga på odlingen av den hårda, stenbundna jorden och jag sade till mig själv: Jag borde skriva en fysisk geografi över denna del av Ryssland och lära bonden hur han lämpligast skall bruka sin jord. Här skulle de amerikanska jordbruksmaskinerna vara till oväderlig nytta och de olika gödningsmetoderna borde finna rik användning i denna karja jord. Men nästa ögonblick frågade jag mig själv: vad gagnar det att tala med den finska bonden om amerikanska maskiner, när han knappt har bröd nog från den ena hösten till den andra. Hur kan jag våga tala till honom om maskiner, då allt han kan få in måste användas till arrenden och skatter. Nej, vad han behöver, är att bli ägare eller oberoende bebyggare av detta land! Först då skall han med tillbörlig nytta kunna läsa böcker.”

”Kunskap är en stor makt och människan vet det. Men ha vi icke redan en hel hop kunskaper? Låt oss antaga, att kunskapen, och icke allenast den, bleve gemensam egendom, tillgänglig för alla – skulle då icke vetenskapen göra de mest storartade framsteg och produktionen, uppfinningar, sociala reformer utveckla sig med en snabbhet, som vi nu icke ens kunna drömma om? – Alla högrärande fraser om ett arbete för människosläktets utveckling av sådana, som därvid stå fjärran från dem de vilja utveckla, äro rena sofisterier.”

Här finna vi de tankar, som drivit Krapotkin att ägna sitt liv åt den revolutionära propagandan och upplysningen. Och det var dessa tankar som kom honom att säga nej till Geografiska sällskapets sekreterarepost.

Sin första resa till västra Europa gjorde Krapotkin 1872. Han hade länge önskat att få göra bekantskap med den internationella arbetarrörelsen och han reste därför till Schweiz.

Revolutionsrörelsen av 1848 hade slagits ned. Junirevolutionens nederlag i Paris, ungrarnas och italienarnas kuvande, samt den fruktansvärda politiska och andliga reaktion som följde, gjorde slut på den. Blott en av

dessa idéer överlevde den, idén om ett internationellt brödraskap mellan arbetarna. Vid den internationella utställningen 1862 sammanträffade representanter för engelska och franska arbetare, och detta blev början till den internationella rörelse, som snart bredde sig över Europa.

I Zürich inträdde Krapotkin i en av den Internationella Arbetarassociationens avdelningar. Han kastade sig över dess litteratur och slukade allt vad han kunde komma över. En ny värld öppnade sig för honom, en värld som han dock endast kunde lära känna genom att leva bland arbetarna. Det var detta han beslöt göra och reste för den skull till Genf. Här gick han helt upp i rörelsen och fattade beslutet att helt viga sitt liv åt propagandan.

Trots allt började han dock småningom tvivla på om den inre agitationen var sund. En kväll kom en bekant advokat A. i Genf och bad att få skriva in sig. Privata göromål, sade han, hade hindrat honom att komma förr. Detta yttrande sårade Krapotkin. En arbetare meddelade honom att advokaten varit de radikalas kandidat vid sista valet men fallit igenom. Nu sökte han att ställa sig in hos arbetarna för att få deras röster nästa gång.

Strax efter sammankallades ett möte för uppsättandet av ett svar på borgartidningarnas beskyllning mot byggnadsarbetarna, för att dessa planerade en strejk. En resolution förelades, vari man med indignation tillbakavisade dessa beskyllningar. Men byggnadsarbetarna voro på sin vakt; de protesterade, ty de ämnade gå i strejk.

Upprörd över vad som passerat vände sig Krapotkin till ordföranden och sade: "som ledare borde ni väl veta, att en strejk var i görningen?" I sin naivitet förstod han icke ledarnas bevekelsegrunder till detta dubbelspel, men ordföranden upplyste honom om att strejk vid ifrågavarande tidpunkt vore detsamma som att advokat A. skulle falla igenom vid valet.

Krapotkin hade nu fått nog av det politiska taskspeleriet och vände sig till en annan avdelning, till "bakunisterna" som de kallades.

1872 hade Internationalen sprängts. Bakunin och de radikala hade skiljt sig från Marx och de autoritära socialisterna. Bakunin samlade omkring sig nästan alla de romanska avdelningarna, föreningarna i Spanien, Italien, Schweiz och Belgien och denna gren av Internationalen är känd under namn av Jurafederationen. Det var nu denna Krapotkin gick att studera.

Först reste han till Neuchatel och tillbrakte en tid bland urmakarna i Jurabergen, som voro bland Bakunins anhängare. Den skillnad som i Genf rådde mellan arbetarna och ledarna fanns icke inom Jurafederationen. En del av medlemmarna voro mera intelligenta än de andra, men det var också hela skillnaden.

Här gjorde Krapotkin bekantskap med en hel del av den revolutionära Internationalens män, som James Guillaume, Bakunins gamle vän och medkämpe, Malon, bokbindaren Varlin, timmermannen Pindy, Lefrancais, Elisée Reclus och många andra. Då Krapotkin återkom från Jurabergen var hans socialistiska riktning bestämd – han var anarkist.

Och med denna åskådning vände Krapotkin tillbaka till Ryssland.

Vid denna tid hade det i Ryssland bildats en revolutionär ungdomssammanslutning – "Tchaykovskys cirkel" – som sedermera fick stort inflytande på landets sociala utveckling. Denna cirkel blev snart centrum för socialistisk propaganda bland den studerande ungdomen och arbetarna.

Här arbetade nu Krapotkin i två år. Det var ett rikt liv under högttryck, med varje nerv spänd och med stora fordringar på medlemmarna, på sig själv. Det var en stor familj, innerligt förenad med band av gemensamma intressen och stora uppgifter. Här kom han bland andra tillsammans med Sergie Kravechinsky, sedermera vittberömd under författarenamnet Stepniak.

1874 vistades Krapotkin en kort tid i Moskva, då man en morgon meddelade honom, att en bonde önskade tala med honom. Det var Stepniak som rymt från Tver, där man spanade efter honom. Tillsammans med en f.d. officer hade han vandrat omkring på landet som sågfilare under flera veckor och ihärdigt agiterat bland bönderna, utan att väcka misstankar. Stepniak, som kunde hela bibeln utantill, uppträdde vanligtvis som religiös predikant och sökte genom bibelcitater bevisa sina åhörare, att det var deras plikt att göra revolution. Bönderna lyssnade till dessa två män som sannskyldiga apostlar och ledsagade dem från hus till hus. De började viska med varandra om de "heliga männen" och talade mera högt än förut om att jorden borde tagas från godsägarna.

Ja de blevo så pass djärva, att de sade till polisen: "Vänta bara, turen kommer nog till oss också, och då blir det ett snöpligt slut på, ert regemente."

Det var på detta sätt Tschaykovskys cirkel arbetade bland folket. Många av dess agitatorer slog sig ned på landsbygden som hantverkare och bönder för att lättare komma i direkt beröring med folket. Ja, flickor ur aristokratin ställde sig och arbetade 14 à 16 timmar i fabriker för att komma i kontakt med arbeterskorna. Snart började cirkeln vinna stor utbredning och myndigheternas förföljelser växte i samma mått. Mot slutet av 1873 blevo arresteringarna allt talrikare, och polisen lyckades få reda på huvudkvarteret i Petersburg. Polisen blev allt mera påpasslig. Förklädda till arbetare och bönder måste medlemmarna smyga sig till förstädernas arbetaremöten, men tid efter annan försvunno de bästa agitatorerna bak fängelsemurarna. Till slut fanns det i Petersburg icke flera kvar av de gamle än Krapotkin och en annan. Även Krapotkin ville fly från Petersburg, men han skulle först hålla ett föredrag i Geografiska Sällskapet, vilket sedan länge tillbaka var bestämt. Allt gick bra. Krapotkin kom tillbaka till sin bostad. Under de sista dagarna hade polisspioner svärmat omkrings hans hus. Man var icke säker på om han var identisk med en arbetare Borodin, som i förstäderna spridde revolutionära idéer på hemliga arbetaremöten. Krapotkin lyckades komma ned för kökstrappan, ut på gatan och körde bort i en vagn. Under vägen blev han emellertid förrådd av ett par vävare. Detta var 1874.

Han fördes nu till generalguvernören, där man utan resultat sökte att underkasta honom ett förhör. Härifrån förde man honom till Peter-Paulfästningen, som slukat så många av Rysslands bästa krafter under det århundradet. Här var det också Peter den store marterade sin son Alexis och slutligen mördade honom med egen hand. Här hölls prinsessan Tarakanova innesluten i en cell, som genom underjordiska ledningsrör fylldes med vatten, så att råttorna klättrade upp på henne för att icke drunkna. Här lät Katarina II levande begrava sina offer. Och här har många av det revolutionära Rysslands bästa krafter långsamt pinats ihjäl. Ända från Peter den store, eller i två hundra år, har denna stenkoloss vid Newa rymt mord och fasor. Här hade Ryléeff, Dostojewski, Bakunin, Chernyshevsky och så många andra suttit fängslade, och här hade Kawkazoff marterats och hängts. Och när Krapotkin tänkte på detta sade han till sig själv: "Ha de kunnat överleva det, så må också jag göra det. Jag skall icke duka under!"

Men det var ingen barnlek att hålla sig uppe i Peter-Paulfästningens fuktiga kasematter. Då två år hade gått, hade flera av fängelsekamraterna dött och andra hade blivit sinnessjuka. Man omgav dem med en absolut tystnad; fångvaktarna hade icke lov att yttra ett ord till dem. De voro levande begravna. Och ännu hade de icke hört något till att deras sak skulle komma inför vederbörlig domstol. Krapotkins hälsa började nu också bli vacklande. Äntligen våren 1876 skulle saken för domstolen och fångarna flyttades över till ett fängelse som stod i förbindelse med domstolslokalerna.

Krapotkins hälsa blev emellertid allt sämre. Hans familj gjorde framställning om att få honom fri mot borgen, men åklagaren svarade blott hånfullt: "Ja, om ni kan skaffa mig läkareintyg på att han är död inom tio dagar, så skall jag ge honom fri." Man var i färd med att långsamt mörda honom. Trots allt lyckades man dock till slut att få honom förflyttad till ett garnisonssjukhus. Här började han snart repa sig och med hjälp av sina kamrater, med vilka han lyckades sätta sig i förbindelse, kunde han planlägga en flykt.

Först hade man överenskommit om en plan till flykt, som skulle verkställas den 21 juni, men ödet ville att den aldrig kom till utförande. Som signal till att allt var klart, skulle hans vänner släppa upp en kulört leksaksbalong. Skälvande av spänning gick Krapotkin på sin fånggårdspromenad och väntade på det avtalade tecknet och med tunga steg måste han vandra tillbaka till cellen, utan den väntade signalen visat sig. Något måste ha gått på tok.

Vad som fattades var emellertid ingenting annat än att man just den dagen icke kunnat komma över någon sådan balong, som eljest fanns att köpa i massvis på ett närbeläget torg. När man slutligen fick tag i en, ville den icke gå till väders. Så fann en av vännerna, en dam, på att binda den i. ändan på sin parasoll, men damen var för låg och den mur som skilde henne från fånggården var hög. Det visade sig emellertid efteråt, att detta missöde varit lyckligt i det de gator genom vilka flykten skulle försiggå blevo tillfälligt spärrade.

Nu hade man vunnit denna erfarenhet med gatuspärren, och man ordnade ett komplicerat signalsystem för att undvika ett dylikt missöde ännu en gång. Redan dagen därpå var allt åter klart. Krapotkin skulle få signalen till flykt genom fiolospelning från en angränsande villa. Vi låta nu Krapotkin själv berätta om den spännande flykten:

Klockan fyra var jag ute och gick med hatten i hand. Om en liten stund hörde jag vagnen, och strax därpå fioltonerna från den grå villan. Jag var emellertid då i gårdens andra ända, och då jag kom tillbaka till vägstycket, som var närmast porten hade jag en av skiltvakterna alldeles i hälarna på mig. "Jag måste göra ännu ett slag", tänkte jag; men innan jag tänkt tanken ut, tystnade plötsligen fiolspelet.

Så gick en kvart under den förskräckligaste ångest utan att jag kunde förstå varför spelet avbrutits; men så hörde jag några tunga vedlass komma rasslande in genom porten och köras, över till den vanliga platsen på gårdens andra sida. Det var alltså dessa som orsakat avbrottet. Strax började fiolspelaren igen och det med en vild mazurka av Kentsky; den spelades med en kraft, som ville därmed sägas: "I väg nu. Tiden är inne."

Jag gick med min vanliga långsamma gång mot ändan av den av vakterna trampade gångstigen och skälvde av ångest att spelet åter skulle upphöra innan jag hunnit fram. Jag vände mig om. Skiltvakten hade stannat fem till sex steg bakom mig och såg åt motsatt håll. "Nu eller aldrig!" sade jag till mig själv, kastade av den långa flanellocken och gav mig iväg.

Under flera dagar förut hade jag övat mig i konsten att snabbt kunna kasta av den långa obekväma rocken. Den var så lång, att jag bar den nedersta delen av den över vänstra armen, alldeles som damerna bära sina klädningssläp. Trots alla mina övningar kunde jag icke få av den i ett tag; jag skar upp sömmarna under armarna, men icke ens det hjälpte. Så beslutade jag att öva mig att få den av i två tempon. Först kastade jag ned släpet och så krängde jag av mig den. Jag fortsatte att öva mig till dess jag kunde göra det lika precis som en soldat gör sina grepp med geväret. Ett... tu – och så låg rocken på marken.

Jag litade icke fullt på mina krafter och sprang därför icke allt för fort att börja med. Men jag hade knappt tagit två steg, förr än bönderna som staplade ved började ropa: "Han springer sin väg. Efter honom." Och de satte efter mig i full fart. Nu sprang jag för livet.

Mina vänner, som i villan mitt emot åsågo hela scenen på gården, berättade för mig efteråt, att skiltvakten och de tre soldaterna, som stodo på trappan, voro alldeles i, hälarna på mig, skiltvakten till och med så nära, att han försökte slå mig i ryggen med geväret. Ett ögonblick trodde de till och med att han fått tag i mig; och själv hade han ju tänkt kunna få mig fast på detta sätt, eftersom han icke sköt. Jag bibehöll emellertid försprånget, och utanför porten fick han enligt reglementet icke komma.

Då jag väl kommit ut, upptäckte jag till min fasa, att i vagnen satt en herre i militärkappa; han vände ryggen åt mig. "Förråd!" tänkte jag. Men i sista brevet hade vännerna skrivit: "Har du blott kommit ut om porten, får du icke tveka; det skall finnas tillräckligt med vänner till hands att skydda dig, om det blir nödvändigt." Likväl kände jag ingen synnerlig lust att springa rakt i armarna på en fiende. Men då jag kom vagnen närmare, såg jag att den däri sittande hade ett gråsprängt helskägg, vilket genast erinrade mig om en mycket god vän, som visserligen icke hörde till vår cirkel, men vars osvikliga mod och herkuliska krafter jag mer än en gång haft tillfälle att beundra. "Skulle det vara han? Är det möjligt?" tänkte jag under det jag fortsatte att springa. Jag var på vippen att ropa hans namn, då jag i stället fick den ingivelsen att klappa i händerna. Han vände sig om, och jag igenkände honom genast.

"In genast!" ropade han med sin tordönsstämma, lyfte handen med en revolver mot kusken och röt "Kör i frysprång eller jag skjuter!" Hästen var en ypperlig fullblod, anskaffad för tillfället, och sträckte ut i full karriär. "Hejda dem! Grip dem!" ropades från alla håll, medan min vän hjälpte mig hastigt ikläda mig en elegant överrock och hög hatt.

Den verkliga, faran hotade emellertid mindre från våra förföljare än från den soldat, som stod på post utanför sjukhuset. Han skulle ha kunnat hindra mig springa upp i vagnen eller kunnat hejda hästen blott genom att springa fram ett par steg. En av de invigda hade därför fått på sin lott att avleda hans uppmärksamhet och gjorde detta alldeles ypperligt. Soldaten hade förut haft sysselsättning i sjukhusets laboratorium. Min vän visste detta och började därför tala med honom om kemiska experiment. Så gick han över till att tala om mikroskopet och de märkliga saker man genom det fått se. Han talade särskilt om en viss parasit på den mänskliga kroppen, och frågade soldaten, om han icke hade sett, vilken lång svans den hade. "Vad säger ni, en svans?" "Ja visst, när man

ser den genom mikroskopet, har den en lång svans.” ”Nej, hör nu, stå inte och inbilla mig sådana dumheter!” sade soldaten; och under det min vän svor på att det var sant och att han själv hade sett det i mikroskopet sprang jag alldeles förbi dem upp i vagnen. Det låter som en saga, men det är i alla fall sant.

Vagnen svängde in på en trängre gata, vi körde förbi muren, där veden uppstaplades och där det nu icke fanns en människa. Kusken vände så tvärt, att vagnen höll på att stjälpas och blott genom att draga min vän till min sida lyckades jag att hindra en sådan olycka. Vi riktigt flögo genom den trånga gatan och togo så av till vänster. Där stodo två gendarmar framför en offentlig byggnad; de skyldrade för min vän i uniformskappan. ”Var nu lugn!” viskade jag till honom, allt går ju bra, gendarmerna hälsa på dig.” Han var ännu i hög grad upphetsad. Nu vände också kusken sitt ansikte mot mig och gav mig ett brett, lyckligt leende – även han var en av vännerna. Överallt möttes jag nu av bekanta ansikten, som blinkade och logo mot oss då vi körde förbi i skarpaste trav – skriver Krapotkin.

Tio minuter senare var han hemma hos en vän, bytte kläder, klippte sitt långa skägg och gick ut igen. Här nere tog de en droska och körde omkring planlöst, ty de hade fått order att icke komma hem förr än sent för att undvika eventuella spaningar. Men detta planlösa kringirrande var ju lite meningslöst, varför en vän föreslog, att man skulle begiva sig till Donon, en av de förnämsta restauranterna i Petersburg. De gingo mitt genom folkvimlet i de upplysta salarna och fick ett enskilt rum, där de firade Krapotkins lyckliga räddning åt mänskligheten.

Krapotkin reste efter ett par dagar över Sverige till Norge och därifrån till Hull.

Krapotkin kom icke att återvända till Ryssland, som det ursprungligen varit hans avsikt. Han rycktes nämligen med i den anarkistiska rörelsen, som vid denna tid gjorde stora framsteg inom Västeuropa. Den ryska frihetsrörelsen urartade också till en sammansvärjningskampanj, som försvårade utsikterna att resa en folklig rörelse, sådan som Krapotkin önskade. Hans egen böjelse drog honom också mer och mer till den internationella arbetarrörelsen. Han kom till Schweiz 1876 och bosatte sig i La Chaux de Fonds.

Den Internationella Arbetarassociationen, eller Internationalen, hade tidigt delat sig i två partier. Dess Generalråd var förlagt till London och stod under inflytande av tyskarna Marx och Engels. Då detta råd på ett hemligt möte 1871, med stöd av några få delegerade, beslöt utnyttja föreningens krafter för valagitation, ledde detta självmyndiga ingripande en del av medlemmarna till insikt om, att all styrelse, till och med den ursprungligen mest demokratiska, var ett oting. Detta var anarkismens begynnelse, säger Krapotkin. Jurafederationen med Bakunin och Guillaume i spetsen blev en oppositionsgrupp mot generalrådet, vilket definierade sin uppgift sålunda: ”Vi måste förvärva oss makten inom de bestående staterna!” På en kongress i Haag 1872 blev Bakunin och Guillaume, med hjälp av en fingerad majoritet, uteslutna ur Internationalen, och med dem Jurafederationen. Men då de flesta internationella föreningarna, särskilt de spanska, italienska och belgiska skulle komma att sluta sig till den schweiziska Jurafederationen, försökte man upplösa Internationalen. Man valde ett nytt generalråd, som förlades till New-York, där det snart saligen avsomnade, medan Jurafederationen fortsatte att arbeta ännu en del år, och regelbundet sammanträdde till internationella kongresser.

Hösten 1877 deltog Krapotkin i en internationell kongress i Genf under namn av Levashoff. Ett par dagar efter hans ankomst gjorde de belgiska myndigheterna, på den ryska regeringens enfordran, jakt på honom, och han måste i hast fly till London. Efter en tid for han härifrån till Paris, där han tillsammans med italienaren Costa, Jules Guesde och några andra kamrater började bilda socialistiska grupper.

År 1878 förövades icke mindre än fyra attentat mot krönte huvuden: två mot den tyske kejsaren, ett mot den spanske och ett mot den italienske kungen. Detta gav upphov till en systematisk förföljelse mot Jurafederationen, fast denna icke haft det ringaste med saken att skaffa. Man häktade till höger och vänster: Paul Brosse, som utgav federationens tidning ”Avantgardet”, blev arresterad och åtalad. Tidningen indrogs och alla tryckerier i Schweiz anmodades att ej trycka dylika tidningar. Nu blev det Krapotkins tur att få till stånd en tidning och i februari 1879 upprättade han i Genf ”Le Révolté”, vilken tidning fortfarande utkommer i Paris under namn av ”Temps Nouveaux”. Hans ledande artiklar från denna tid blevo sedermera utgivna i bokform av Elisée Reclus under titeln ”Paroles d’un Révolté” (En upprorsmans ord).

Den 13 mars 1881 avrättades kejsar Alexander II i Petersburg av de ryska revolutionärerna, som ett svar på det olidliga och tyranniska regementet han förde. Man hoppades visst också, att hans efterträdare skulle visa sig bättre. Den ryska regeringen låg ständigt över de schweiziska myndigheterna, därför att de tilläto en hel del ryska flyktingar att uppehålla sig i Schweiz. Ett par månader efter attentatet lyckades det också att uppnå Krapotkins utvisning ur landet. Han flyttade nu över på franska sidan av Genfersjön. Här fick han meddelande om att den "heliga ligan" i Ryssland avkunnat dödsdom över honom, och han fick till och med anvisning på det fruntimmer som skickats från Petersburg till Genf för att planlägga hans förpassande ur denna världen. De enda försiktighetsåtgärder som Krapotkin vidtog, var att omtala alltsammans för "Times" korrespondent i Genf och skriva en liten notis om det i *Révolté*. Till all lycka utvecklade kamraterna och de anhöriga en betydligt större vaksamhet – och attentatet kom aldrig till utförande.

Efter att i november samma år ha rest över till London och vistats där några månader, flyttade han snart åter till Frankrike och Thonon vid schweiziska gränsen. De anarkistiska idéerna utbreddes sig vid denna tid hastigt i Frankrike. I slutet av 1882 inträdde en svår kris inom silkesindustrien i Lyondistriktet. Överallt jäste det och arbetarna började uppträda hotfullt. En bomb kastades i ett överklasskafé. De burgna klasserna grepos av panik. Ett 60-tal anarkister häktades. Krapotkin fick flera varningsbrev. Den ryska diplomatien hade satt sig i rörelse för att få Krapotkin indragen i förföljelsen. Natten till den 21 november dog hans hustrus bror i hans armar och – en stund efteråt inträdde polisen i hans bostad och arresterade honom.

Den franska regeringen arrangerade en av dessa stora rättegångar, som aldrig förfela att göra verkan på massan, men den lyckades icke med bästa vilja i sina strävanden, att göra anarkisterna ansvariga för dynamitattentatet. Man tillgrip då utvägen att åtala dem för att de tillhörde Internationalen, vilket efter fransk lag var förbjudet. Men arbetarna i Lyon tillhörde icke Internationalen och hela rättegången blev därför en ren komedi. Icke desto mindre dömdes de här för: fyra till fem års fängelse och 3,500 francs böter; de övriga fingo från ett till fyra års fängelse.

Saken väckte ett ofantligt uppseende. Den allmänna opinionen var på de dömdes sida och anarkismen blev populär. Strax efter domens avkunnande insände en hel del namnkunniga män en ansökan om Krapotkins frigivning. Bland dessa befunno sig män som Herbert Spencer, Swinburne, Viktor Hugo o.s.v. Förslag om deras frigivning väcktes gång på gång såväl i tidningarna som i deputeradekammaren. Anarkisternas frigivning blev till ett stridsrop mot regeringen och på hösten 1885 blevo alla Krapotkins kamrater försatta på fri fot. Nu var det blott Krapotkin kvar. Dessutom hade Louise Michel under tiden blivit fängslad och dömd för stöld! Hon hade nämligen i spetsen för en skara hungriga arbetslösa stormat en brödbutik, och hon blev dömd till 9 års fängelse. Kravet på Krapotkins och Louise Michels frigivande blev emellertid allt starkare. I deputeradekammaren svarade regeringen "att diplomatiska svårigheter voro i vägen för Krapotkins frigivning". Det var den ryska regeringen som här övade sitt inflytande. Äntligen i januari 1886 öppnades fängelseportarna, sedan Krapotkin suttit i fängelse i mer än 3 år.

För att icke ge den franska regeringen tillfälle att efterkomma den ryska regeringens krav om en utvisningsorder lämnade Krapotkin snart landet och for till England där han med sin gamla iver kastade sig in i agitationen. Med hjälp av några engelska kamrater startade han en tidning "Freedom", vilken ännu utkommer i London. Han började nu också att utarbete en praktisk plan för ett anarkistiskt-kommunistiskt samhälle – så långt sådant är möjligt – och offentliggjorde densamma i "Le Révolté" i Paris. Dessa artiklar ha sedermera omarbetats och utkommit under titeln "La Conquête du Pain". På svenska heter den "Erövringen av brödet" och torde utan tvivel vara det mest spridda socialistiska arbetet i Sverige.

I England bodde nu Krapotkin ända till 1917 med undantag av några korta sommarsejourer, som han sökte sig bort till en eller annan plats med stärkande klimatiska förhållande. Han slog ned sina bopålar i London, tidvis i Brighton eller på ett landsställe i Kent.

Det hade varit hans avsikt att resa tillbaka till Ryssland efter revolutionen 1905 och den därefter utfärdade amnestin, men denna plan omintetgjordes av Holger Drachmanns obetänksamma hustru. Om denna episod berättar Georg Brandes följande:

Nyårsnatten 1905–06 satt hos mig Holger Drachmann och Mylius-Erichsen och deras fruar, då posten bringade mig ett brev från Krapotkin, vari han meddelade mig sin avsikt att vända tillbaka till Ryssland nu, då "revolutionen hade segtrat där".

Det hade nämligen utfärdats amnesti, men med det resultat, att den förste socialistledare, som i tillit till detta vände tillbaka, blev vid ljusan dager nedskjuten av en polisman på en gata i Moskwa, varefter hundratusen människor följde honom till graven. Jag grubblade över Krapotkins avsikt och telegraferade följande dag: Bauman följdes till graven av hundratusen människor. Om Ni hyser åtrå att bli följd till samma, ställe av tvåhundra tusen man, så res. Stanna eljes i England.

Dock, länge innan detta telegram kom åstad, hade följande inträffat. Drachmanns (tredje) fru, som icke hörde till de inneslutna, hade från mig begivit sig med sin man till Bristol-Cafét, där hon till den oerhörda massa människor som samlas där en nyårsafton ögonblickligen bringade det intressanta budskapet, att Krapotkin nu vände åter till Ryssland.

Då det i Bristol fanns minst ett tjog journalister hade alla Europas och Amerikas tidningar följande dag nyheten: Krapotkin har skrivit till G.B. att han nu reser hem.

Det var för mig en stor skam. Jag måste tusenfall förbanna min dumhet att jag icke hade tegat med innehållet i ett sådant brev. I min tanklöshet hade det icke fallit mig in, att de få människor, som satt hos mig i mitt arbetsrum, icke skulle förstå vad jag för övrigt uttryckligen sade dem – att den första betingelsen för att ett sådant företag kunde lyckas, var den, att den ryska polisen icke fick någon underrättelse.

Nu var jag redan avslöjad som en slags förrädare på grund av ren barnslighet. Det måste se ut, som om överhuvudtaget ingen kunde anförtro sig till mig. Jag behöver icke säga, att jag genast skrev ett ångerfullt brev till Krapotkin.

Men långt innan det kom fram, infann sig en dag en smart journalist på lantstället i Kent för att låta Krapotkin veta, att hans blad stod till furstens rådighet, om denne önskade öppna en polemik emot mig för min lättfärdighet eller förrädiska handling med betrodna hemligheter.

Längre kom han icke, ty så reste Sacha sig (Krapotkins dotter) och sade: "Hur saken har gått till känner vi ännu icke. Men det fattades bara, att två män som pappa och Georg Brandes skulle bli ovänner för en sådan där stackares skull."

Men efter detta var naturligtvis Krapotkins resa omöjlig, då han icke kunde lita på amnestien, men hade alla utsikter till att på ett diskret sätt bli expedierad till evigheten av den ryska polisen.

KRAPOTKINS IDÉER

Människans enhet med naturen, både den organiska och oorganiska blev så småningom Krapotkins livsfilosofi, en filosofi till vilken han redan lade grunden i pageskolan.

I sin bok "Anarkism och modern vetenskap" visade Krapotkin, att anarkismen representerar en nödvändig konsekvens av naturvetenskapernas allmänna uppvaknande under det nittonde århundradet. De anarkistiska idéerna, formulerade av Godwin och Proudhon och utvecklade av deras efterföljare, representera den induktiva metoden på de vetenskaper, som studera de mänskliga samhällenas liv. Anarkismen är en världsuppfattning, baserad på en mekanisk tolkning av fenomenen, som omfattar hela naturen, däri inbegripet samhällenas liv. I rättsfilosofien, i moralteorien, i den politiska ekonomien ha anarkisterna redan bevisat, att de ej nöja sig med metafysiska slutsatser, utan söka en naturalistisk grund för sina slutledningar.

Krapotkins anarkistiska lära – om man nu skall kalla den "lära" – är ingen samling abstrakta doktriner eller teorier, "intet fladdrande känslotänkande, men en biologisk vetenskap, en fullständig darwinistisk filosofi". Hans åskådning är genomsyrad av den ädlaste humanism, och dock är hans utgångspunkt icke någon broderskapets kärleksdogm. Kommunismen som åskådning var för honom icke utgångspunkten men resultatet av tränga forskningar. Han var den vakne iakttagaren, den lärde och samvetsfulle forskaren, den av sanningskärlek

genomträngde naturvetenskapsmannen, den lidelsefulle frihetsälskaren som vigde sitt livs arbete åt proletariats frigörelse. Ingen var som han genomträngd av solidaritetens anda och ingen har som han förstått, hur den ömsesidiga hjälpen är oändligt mycket viktigare än den ömsesidiga kampen för den samhälleliga utvecklingen. Hans bok "Inbördes hjälp" bildar på sitt sätt epok inom naturvetenskapen. Den är en reaktion mot den extrema darwinismen, och föregångaren för en riktning som vinner allt mera erkännande. Bernstein har rätt då han säger, att måhända skulle ingen utom Krapotkin kunnat vara i stånd att skriva detta arbete, så genomträngt av kommunistisk anda och av ömsesidig hjälp, som det är.

Krapotkin sökte utröna de krafter som verka i det sociala livet, de utvecklingstendenser som göra sig gällande, den riktning vari de arbeta. Och ur dessa faktorer drog han sina slutsatser. Han drog den slutsatsen, att anarkismen, den kommunistiska anarkismen, måste bli samhällets nästa utvecklingsfas. Han pekade på de två tendenser som enligt hans förmenande göra sig starkast gällande i det moderna samhällslivet: strävandet efter allt större individuell frihet, samt den ömsesidiga hjälpens tillväxande, manifesterande sig i otaliga på ömsesidig solidaritet vilande föreningar, som framvälla på alla samhällslivets områden och famna allt vidsträcktare kretsar.

För honom var revolutionen den oundgängliga inkörsporten till det nya riket, liksom revolutionen i sig själv blev en oundgänglighet och en produkt av förhållandena. Men medan denna revolution exempelvis hos Marx blir en rent fatalistisk episod, hitförd av okontrollerbara, ekonomiska krafter, spelar idéerna och den mänskliga viljan hos Krapotkin en långt större roll, utan att han därför underkänner de ekonomiska krafterna.

Statssocialismen har i honom en outtröttlig begäbbare. Den är en efterbliven idé, som i sitt innersta är reaktionär. De socialistiska idéernas växande utbredning bland massan skall omöjliggöra dess förverkligande. Då revolutionen utbrutit, skall det bli nödvändigt att proklamera allas lika rätt till livet, till näringsmedlen. En regering är oduglig till att ordna samhället efter en social revolution. Endast folkets fria verksamhet kan bli en verklig garanti för revolutionens slutgiltiga seger. Överlämnar man det åt en regering, så kommer det att gå som det gick med Pariserkommunen, – kontrarevolutionen blir segrare och proletariatet blir en misräkning rikare.

När kommer revolutionen?

Den kommer antagligen att utbryta, liksom revolutionen 1848, mitt i en fruktansvärd industriell kris. Sedan årtal tillbaka befinna vi oss i full jäsning och situationen kan icke bli annat än värre och värre. Allt bidrager här till: konkurrensen mellan de unga nationerna, som träda fram på arenan för att erövra de gamla marknadsplatserna, krigen, de ständigt växande skatterna, statsskulden, osäkerheten för morgondagen, de stora företagen i avlägsna länder, o.s.v.

Det ekonomiska tillståndet är ohållbart, kapitalismen måste avlösas av socialismen. De ekonomiska kriserna, som tid efter annan härja samhället; den utmanande lyxen å ena sidan och det skrikande eländet å den andra sidan; kvinnans offentliga prostituerings, hennes degradering till en handelsvara för överklassens dandyer; föraktet för det produktiva arbetet; de rikas monopol på det intellektuella arbetet, på konsten och litteraturen och musiken o.s.v.; massans undernäring och svält vid sidan av överproduktionen av livsförnödenheter, det ena betingat av det andra; jorden som ligger obrukad medan millioner villiga händer med våld hållas borta från att bruka den; de överfyllda kolmagasinen vid sidan av de frysande och huttrande arbetaremassorna; bristen av bostäder vid sidan av arbetslöshet en masse bland byggnadsarbetarna; allt detta. som bottnar i det kapitalistiska egendomssystemet, bildar element i det nuvarande samhället, som innifrån tär det sönder och skapar det missnöje som måste leda till revolution.

Det nuvarande samhället skapar en klass av parasitära dagdrivare, vilka Krapotkin betecknade som en påsthärd för den allmänna sedligheten; en klass som redan på grund av sin ställning icke kan känna någon solidaritet med de övriga samhällsmedlemmarna och som genom sitt liv sprider den grävsta egoism, en klass som ständigt strävar efter de grävsta och sinnligaste njutningar och förnedrar allt som kommer i dess närhet.

Kapitalismens individalistiska system blir allt mera omöjligt. Hela den moderna produktionen är en möjlighet endast genom allas samverkan. Det minsta föremål är icke längre en individ-produkt men en kollektiv-

produkt. Tag en tändsticka – och ni skola förvånas över hur många människor som ha del i denna lilla sak: där är timmerhuggaren som fällt trädet i skogen, flottningsarbetaren som kanske med livsfara forslat det längts flottleden, hamnarbetaren, sjömannen och järnvägsmannen som forslat det fram till fabriken, anläggsarbetaren och varvsarbetaren som byggt järnvägen eller fartyget med vilket man forslat timret, gruvarbetaren som skaffar vissa råstoff till fabrikationen, byggnadsarbetaren som byggt fabriken, verktygsarbetaren och maskinarbetaren som tillverkat arbetsredskapen, arbetaren på tändsticksfabriken, handelsarbetaren som distribuerar den färdiga produkten, o.s.v. nästan i det oändliga. Den lilla tändstickan är slutprodukten av tiotusenden av arbetares samverkan. Och dock – det vansinnigaste av allt – blir tillägnelsen fortfarande individuell. Men redan förståelsen och erkännandet av det kollektiva arbetets nödvändighet skall bereda vägen för det kommunistiska samhället, där man icke blott producerar i gemensamhet, men där också tillägnelsen av produkterna blir gemensam.

Otaliga exempel visar också, att samhällslivet utvecklas i riktning mot kommunism. Förr i världen hade man vägpängar och bropängar. De äro nu nästan överallt upphävdade och kommunerna ställer vägar och broar, till allas förfogande, till var och en efter hans behov; utan hänseende till hur mycket den eller den använder sig av dem. Fritt tillträde till muséer, bibliotek, konstsamlingar, fritt vatten o.s.v., allt är samma tendenser till kommunism. Den kommande revolutionen måste fortsätta på denna väg och proklamera gemensamhetsegendomen, den anarkistiska kommunismen, med principen: av en var efter hans förmåga, åt en var efter hans behov.

Kommunen måste för allas räkning lägga beslag på alla inom dess område hopade rikedomar.

Det gäller att avskaffa utsugningen av människorna. Det gäller att göra slut på orättvisorna, på lasterna, på förbrytelserna, som framkallas av det dagdrivarliv som föres av en del människor medan en annan del äro ekonomiska, moraliska och intellektuella slavar under dessa dagdrivare. Lösningen av detta problem ligger i expropriationen, i anarkien.

Om de sociala rikedomarna stanna i händerna på dem som i dag äro ägare av dem; om fabriken och verkstaden förblir arbetsköparens egendom; om transportmedlen stannar i händerna på bolagen; om städernas hus liksom landsbygdens slott förbli i de nuvarande bisittarnas ägo, i stället för att omedelbart efter revolutionen bli ställda till allas förfogande; om alla guldförråd som upphopats i bankerna eller i privat besittning icke ögonblickligen förklaras för gemensam egendom, därför att alla ha bidragit till dess upphopning; om icke det revolterande folket lägger beslag på alla de i städerna upphopade livsmedels- och kornförråd och inrätta sig så, att de ställas till disposition för alla dem som behöva mätta sig; om jorden förblir bankernas och ockrarnas egendom, och om de stora godsens icke frångas de rika godsägarna, och ställas till disposition för dem som vilja arbeta jorden; eller om det skapas en ny klass av regerande som befalla över de regerade, – då skall upproret icke bli någon revolution och man skall bli nödsakad att börja om igen från början. Efter att ha undsluppit oket ett ögonblick, skall arbetaren åter nödgas lägga sitt huvud under samma ok och på nytt känna trycket av arbetsgivarens vilja, sin chefs översitteri, dagdrivarnas laster och förbrytelser, tyranneriet över arbetarnas massor.

Expropriationen – det måste bli lösenordet för den kommande revolutionen, så framt den vill utföra sin historiska mission. Den fullständigaste expropriation av allt, som skulle kunna användas till utbytning av människorna är nödvändig. Tillbakalämnandet till nationens ägo av allt, som i den ene eller andres ägo, sak samma vems, skulle kunna benyttas till utbytande av andra, måste ske.

Skapa ett förhållande, som tillåter envar att leva fritt av sitt arbete, utan att vara tvungen att sälja sin arbetskraft och sin frihet till andra, som upphopa rikedomar av sina slavars arbete, – det är vad den kommande revolutionen, enligt Krapotkin, bör åstadkomma.

För några årtionden tillbaka var detta program, åtminstone i dess ekonomiska delar, gemensamt för alla socialister. Sedermera har det kommit så många industririddare och exploaterat socialismen för sin privata del, och de ha så väl lyckats med att förfuska programmet, att det endast är anarkisterna som i dag ansluta sig till det.

Det finns tusentals människor som mena att man bör nöja sig med litet för att icke mista hela stycket; folk som söka att döda den revolutionära andan och slösa bort tiden på gagnlösa attacker, på likgiltiga saker och likgiltiga människor, i stället för att resolut vända sig mot institutionerna; män som vilja spela Robespierres och

häva sig upp till samhällsdiktatorer, i stället för att göra som bönderna i det sjuttonde århundradet, under den franska revolutionen, det vill säga – ta de sociala rikedomarna och genast bruka dem, hävdande sin rätt härtill genom att låta hela folket draga nytta av dessa rikedomar.

”Men bör väl därför, fråga Krapotkin, den sociala revolutionen riva ned alla gården mellan de små böndernas jordlappar, jämna ut alla trädgårdar och låta ångplogen köra över det hela, för att införa stordriftens problematiska välsignelse, som en del auktoritära socialister önska?”

Anarkisterna skola sannerligen akta sig för att göra det. De skola akta sig för att röra vid den lille småbrukarens jordlott, så länge han brukar den med egen kraft, utan att tillgripa lönearbete. Men man bör lägga beslag på all den jord, som icke kultiveras av dem som besitter den. Och när den sociala revolutionen är ett fullbordat faktum, när stadens arbetare icke längre arbetar för en arbetsköpare, men för tillfredsställelse av allas behov skola glada och upprymda arbetare strömma ut till landet och hjälpa till med att ge jorden den kultur, som den nu saknar.

En del socialister ha sökt att göra en distinktion! Må man gerna expropriera jorden och marken, säga de, verkstäderna och fabrikena, det äro vi med på. Det är produktionsmedel och det är riktigt att göra dem till gemensamhetsegendom. Men utom det finns det förnödenhetsartiklar: föda, kläder och bostad, och detta bör förbli privategendom.

Det sunda människoförståndet har övervunnit denna subtila distinktion. För arbetaren är ett varmt och ljus rum ett lika nödvändigt produktionsmedel som maskinen eller verktyget. Det är vilostället för hans muskler och hans nerver, som i morgon skola användas i arbetet. Arbetarens vila det är det samma som maskinens drivkraft. Detta är ännu uppenbarare med avseende på födan och det förhåller sig på samma sätt med kläderna.

Antingen man nu vill det eller ej, så tänker sig folket revolutionen sålunda, att så snart man sopat undan regeringen skall man framförallt försäkra sig om en hälsosam bostad, tillräckligt föda och kläder utan att betala någon tribut. Och folket har rätt.

De flesta socialisterna ha påstått att det inom de civiliserade staterna produceras långt mer än vad som behövs och att det blott är sättet för fördelningen som är oriktigt. Om en social omvälvning ägde rum så behövdes ingenting annat, än att var och en gick till sin fabrik eller verkstad och att samhället själv tog hand om överskottet, som nu går i kapitalistens fickor.

Härmed är Krapotkin oenig. Han påstår att själva produktionen kommit in på orätt spår så att man ofta försummar eller hindrar tillverkningen av de viktigaste levnadsförnödenheter, även då en ökad produktion är som starkast påkrävd. Den överproduktion, varom det så mycket ordas, är ingenting annat än att massorna gro allt för fattiga för att kunna köpa till och med det som är nödvändigt för en dräglig tillvaro. Men i alla civiliserade länder borde produktionen, både av industrialster och livsförnödenheter, upphjälpas så att den kunde lämna mer än nog åt alla. Hela den ekonomiska verksamheten är inriktad på förvärv, på att bringa profit åt driftsherrarna, i stället för att den borde vara inriktad på att tillfredsställa hela mänsklighetens behov. Det är uppenbart att en produktion som är inriktad på ett så osocialt mål icke kan tillfredsställa ett socialistiskt samhällsbehov. Den måste läggas om från grunden.

Låt oss påminna om det sätt, på vilket man inskränker produktionen av ting, som äro nödvändiga för alla människor. Hela härar av gruvarbetare begära intet bättre än att varje dag få gräva fram kol och forsla det till dem som darra av köld. Men mycket ofta hindras en god tredjedel av dessa härar, ja, två tredjedelar, från att arbeta, mer än tre dagar i veckan, för att de höga priserna skola hålla sig uppe. Tusentals av vävare kunna icke få sköta sina vävstolar, fast deras hustrur och barn icke ha annat än trasor att skyla sig med, och tre fjärdedelar av människorna i Europa äga icke en dräkt som är värd detta namn. Hundratals masungar, tusentals verkstäder stå ständigt överksammas, andra åter arbeta endast halva tiden, och i vart och ett av de stora industriländerna finns det oavlåtligen en befolkning på millioner, som icke begära annat än arbete.

Milliontals människor skulle vara lyckliga, om de fingo förvandla ouppodlade sträckor till fruktbara fält med rika skördar, men det privata egendomssystemet förhindrar dem därifrån.

Och vidare:

Den nuvarande organisationens onda består icke däri, att produktionens mervärde tillfaller kapitalisten – som Rodbertus och Marx ha påstått och därigenom inskränkt den socialistiska uppfattningen och synpunkterna angående det kapitalistiska systemet. Det onda ligger däri, att det överhuvud taget finns något mervärde. Ty för att det skall finnas något mervärde, måste män, kvinnor och barn tvingas av hungern att sälja sin arbetskraft för en minimal del av det, som de äro i stånd att frambringa. Det blir icke bättre när staten uppträder som arbetsköpare och tillägnar sig mervärdet.

De socialister, som benämnas kollektivist, begå enligt Krapotkin ett dubbelt misstag. Medan de tala om att avskaffa kapitalismen, vilja de dock bibehålla tvenne institutioner, som bilda grundvalen för kapitalismen: den representativa regeringen och lönearbetet. När de föreslå arbetspoletter göra de inget annat än att de fordra lönesystemets bibehållande. Det kollektivistiska avlöningsystemet med arbetspoletter består huvudsakligen i följande:

Alla människor arbeta i jorden, på fabrikerna, i skolorna, på sjukhusen o.s.v. Arbetsdagen bestämmes av staten, som äger jorden, fabrikerna, kommunikationsmedlen o.s.v. Mot varje arbetsdag får man en arbetspolett på vilken det står t.ex. åtta timmars arbete. Med denna biljett kan arbetaren köpa sig alla slags varor. I stället för att säga: "för tjugo öre tvål" skulle man efter den kollektivistiska revolutionen säga: "för fem minuter tvål."

De flesta kollektivisterna – trogna de borgerliga traditionerna – göra också skillnad på kvalificerat och enkelt arbete och det förra skulle betalas bättre än det senare. Staten skulle reglera lönesatserna. Gemensamhetsegendom för arbetsmedlen och lön för var och en efter den tid som åtgått till produktionen, det är kollektivisternas principer.

De börja med att proklamera en revolutionär princip – avskaffandet av privategendomen – men förneka den ögonblickligen genom att hävda ett produktions- och konsumtionssystem, som uppstått ur privategendomen. Ingen privategendom säga de och så börja de genast att upprätta privategendomen i dess dagliga form. Ni skola alla ha lika del i åkrar, verktyg, maskiner, fabrikerna, järnvägarna, hamnarna, gruvorna o.s.v., i allt som framskapats till revolutionens dag. Men dagen därpå skall den ene ha mer än den andre av vad som då framskapas och ni skola disputeras i minsta detaljer om den andel envar skall ha i de nyskapade maskinerna, de nyupptagna gruvorna o.s.v. Och Krapotkin hävdar med skärpa att detta är två motsatta principer som icke kunna förenas. Slår man in på den vägen har man att göra revolutionen om igen.

Kollektivisterna (våra socialdemokrater) säga ofta att ingenjörens, arkitektens eller läkarens arbetstimma bör räknas som två eller tre av smedens, murarens eller sjuksköterskans. Men detta är blott att bibehålla det nuvarande samhällets klasskillnad. Det är att dela samhället i två skilda klasser: kunskapsaristokratien över plebejerna med de valkiga händerna; de senare arbetande med sina händer för att kläda och föda de förra, som dra fördel av sin fritid för att lära sig härska över dem, som föda dem.

Må man icke komma och tala om de "produktionskostnader" som utlagts för arbetskraften och påstå, att en student som gladeligen tillbrakt sin tid vid universitet, har rätt till en tio gånger större lön än gruvarbetaren, som sedan 11 års ålder gått och tynat bort i gruvan. Ingen människa har någonsin räknat ut dessa produktionskostnader. Och ingen kan det.

Kollektivisterna säga att deras reform i alla fall skulle vara ett steg mot jämlikheten. Krapotkin hävdar att den är ett steg bakåt. Det skulle blott innebära, att man med revolutionen som rättfärdig helgade en brutal princip, som vi nu finna orättfärdig och lida under.

Träd in i en kolgruva och se den man som står vid den ofantliga hissmaskinen. Med ett enkelt grepp sänder han kolboxarna upp och ned. Men han måste med spänd uppmärksamhet följa operationerna. Varje sekund är dyrbar. Om hans hjärna slappnade ett ögonblick, skulle korgen kunna stöta emot, slå sönder maskineriet, slita av kabeln, störta ned och slå ihjäl människor och stoppa hela arbetet. Om han förlorar tre sekunder vid varje slag av hävstången, så blir i de med moderna förbättringar inrättade gruvorna driften minskad med tjugo till femtio ton om dagen.

Är det han som utför det förnämsta arbetet i gruvan? Eller är det kanske gossen, som ger signal därnerifrån till att hissa upp korgen? Är det arbetaren, som varje ögonblick vågar sitt liv i gruvschakten och som en dag

skall dödas av gruvgasen? Eller ingenjören, som med ett enkelt additionsfel i sina beräkningar skulle kunna tappa bort kolådran och låta borra i sten? Eller ägaren, som lagt sina fäders pengar i företaget och kanske mot förmodan sagt: "Gräv där och ni skall finna ett utmärkt kol"?

Alla arbetare, som äro sysselsatta vid gruvan, bidraga var och en efter sin kraft, sitt vetande, sin skicklighet till resultatet, och alla ha de samma rätt till livet: att njuta det och tillfredsställa sina behov.

Men dessutom: är väl kolet, som de hämta upp, blott deras verk? Är det icke också de mäns verk, som byggt järnvägen som för till gruvan? Är det icke också deras verk som dragit fram järnet, huggit timret i skogen, byggt maskinerna o.s.v.?

Hur skall man kunna mäta en vars anpart? Vem kan fordra en högre lön för sitt arbete? Läkaren kanske? Han som anat sjukdomen, eller sjuksköterskan som åstadkommit bättringen genom sin omsorgsfulla vård? Kanske uppfinnaren till den första ångmaskinen? Eller kanske gossen, som en dag var trött att dra i det rep, som förr tjänade till att öppna ventilen för att låta ångan strömma in i pistongen och som fäste snöret vid hävstången på maskinen och gick och lekte med sina kamrater utan att ana att han upptäckt den huvudsakliga mekanismen i varje modern maskin – den automatiska ventilen? Är det uppfinnaren av lokomotivet? Eller den arbetare i Newcastle, som visade, att man med tvärbjälkar av trä borde ersätta de stenar, som man förr lade under skenorna och som gjorde att tågen urspårade av brist på elasticitet?

Nej, vi kunna icke sonderdela tjänsterna, som göres samhället och taxera dem i lön. Det är absurt. Enda utvägen är att erkänna principen: av envar efter hans förmåga, åt envar efter hans behov.

Hur skall då den framtida produktionen kunna ordnas? Först och främst måste man framskapa det allra nödvändigaste för människornas behov. För att åstadkomma detta, skulle det enligt Krapotkins beräkningar vara tillräckligt, att alla vuxna, med undantag av de kvinnor som äro upptagna med barnens uppfostran, ömsesidigt förpliktade sig, att från sitt tjugonde eller tjugioandra år till fyratiofemte eller femtionde år dagligen arbeta fem timmar på dygnet, och arbeta efter fritt val med framställning av något, som man kunde betrakta som oundgängligt nödvändigt.

Ett samhälle skulle exempelvis kunna sluta följande avtal med en var av samhällets medlemmar:

"Vi vilja garantera dig bruk och tillgång till våra hus, våra magasin, transportmedel, skolor, museer o.s.v. mot det att du från ditt tjugonde till ditt fyratiofemte år varje dag utför fem timmars nödvändigt arbete. Du kan varje ögonblick välja den arbetsgrupp till vilken du vill ansluta dig, eller också bilda en ny arbetsgrupp, förutsatt att denna förpliktat sig till att utföra nödvändigt arbete. För din övriga tid må du förena dig efter behag med vem du vill för vetenskapligt eller konstnärligt arbete eller förströelse. Vi fordra således ingenting annat av dig än tolv å femton hundra timmars arbete pr år i en av de grupper som frambringa föda, kläder, bostäder, eller som sörjer för hälsovård, transport etc., och i gengäld garantera vi dig tillgång till allt det, som grupperna frambringa eller ha frambrakt."

För tillfredsställandet av lyx och andra behov finns det tillräckligt med tid. En normal människa nöjer sig icke med att arbeta fem timmar på dagen, den arbetar 8, 10, 12, ja ända till 14 timmar, om den har något arbete som intresserar henne.

När man på fältet eller i fabriken har gjort det arbete, vartill man förpliktat sig enligt det fria och ömsesidiga samhällsfördraget, kan man fritt benytta sig av sin tid för sökande av förströelser eller ansluta sig till en eller annan förening, för anskaffning av lyxföremål, konst saker, musikinstrument, böcker, eller vad det nu kan vara ens önskan åtrår. Genom att ge sitt arbete i så och så lång tid i utbyte, kan man snart komma i besittning av det åtrådda pianot, o.s.v.

Men skolundervisningen måste för den skull läggas praktiskt. Alla måste under uppväxtåren vänjas vid att använda hyveln, smideshammaren och filen etc. för att komma i besittning av teknisk yrkesfärdighet inom de olika arbetsgrenarna. Där igenom kan envar komma till att göra nytta i de olika produktionssammanslutningar till vilka han, utöver det arbete han lämnar samhället, mer eller mindre tillfälligt skulle vilja ansluta sig för att erhålla ett eller annat föremål, som han kan önska sig. Samtidigt vinner han också därigenom möjlighet att kunna skifta sysselsättningar, för att med sådan omväxling öka livets behag.

Vill någon utgiva ett bokarbete eller en tidning för bestämt syfte, så blir det hans sak att associera sig med andra som intressera sig för frågan och äro villiga att sätta och trycka arbetet. Helt säkert skulle det icke bli tryckt så mycket strunt som nu, men det som trycktes blev gedignare och människorna skulle vinna på det.

Människornas idiotisering genom ett själsmördande och mekaniskt detaljarbete, skulle komma att upphöra. Hälsans undergrävande genom ett ständigt vistande i osunda fabriker skulle vara något förgånget. Icke blott det, att arbetslokalerna skulle kunna inrättas så mycket mera hygieniskt, att de mera blevo som festlokaler i stället för slavhåll, men också det, att industriarbetet kunde omväxlas med arbete i jorden. Vid skördens inbärgning skulle skaror av städernas arbetare komma att draga ut på landsbygden för att hjälpa till med grödans bärgning. Man skulle få se en sund och blomstrande mänsklighet växa upp i stället för det övernervösa, utslitna släkte den moderna kapitalismen har framskapat.

Avsöndringen mellan det kroppsliga och det andliga arbetet skulle också komma att upphöra. En var skulle på sina fritider få rika tillfällen att sysselsätta sig med andlig odling, med konstnärlig skolning, eller med vetenskaplig forskning.

Men om det blev knapp tillgång på en sak, skulle man då fortsätta att praktisera "greppet i högen"? Man fick naturligtvis då inrätta sig så, att sådana saker blev portionerade, så länge den tillfälliga knappheten varade. Alla andra livsförnödenheter skulle stå till allas fria disposition.

Som redan av föregående framgått betraktade Krapotkin icke den modärna industrialismen med dess själsdödande arbetsdelning på samma sätt som en del andra socialister, vilka i denna arbetsdelning med åtföljande maskinisering av arbetsprocessen ser socialismens nödvändiga förutsättning. Denna utvecklingstendens inom den kapitalistiska industrien gör arbetet till själslösa, mekaniska operationer och arbetaren till maskinens bihang. Den kapitalistiska arbetsdelningen in absurdum kan vara fördelaktig, ja, nödvändig för det kapitalistiska utsugningsväsendet, men alldeles icke nödvändig för socialismen. Kapitalismen gör produktionen (för profiten) till en livssak, till mål; följaktligen har den inget intresse för människorna utom som medel till detta måls främjande. Om människorna därvid går under fysiskt, moraliskt och intellektuellt, eller om arbetsdelningen förvandlar dem till maskindelar och låta dem lida under detta system – det betyder ingenting för kapitalismen, blott den uppnår hög profit. Kapitalismen gör således produktion för profit till det produktiva livets mål och kommer därvid att degradera människan till medel.

Socialismens betraktelsesätt måste vara det rakt motsatta. Produktionen måste vara ett medel till att göra livet behagligare, icke målet själv. Utifrån denna premiss blir en stor del arbetsdelning högst tvivelaktig. Vad som är sunt måste tillgodogöras, det skadliga måste tillintetgöras. Krapotkin visar att denna arbetsdelning i många fall till och med är hindersam för produktionen. I stället för denna ytterligt drivna arbetsdelning förordar Krapotkin arbetsenhet, människornas mångsidiga och omväxlande sysselsättning, som bas för socialismen. Den lärde Krapotkin ansluter sig här till konstnären William Morris. Båda vänta sig en pånyttfödelse av den mänskliga rasen av en sådan ordning.

Krapotkin visar dessutom med ett stort antal konkreta exempel att inom många industrigrenar industriens centralisation måste betraktas som en förbigående företeelse och att just teknikens fortskridande utveckling tenderar till en ny decentralisation av industrien.

Vad Krapotkin kanske framförallt lägger vikt vid, det är människans sysselsättning med arbete i naturens sköte, således arbete inom jordbruket, såväl som inom industrien eller inom ett eller flera hantverk, varigenom större harmoni skulle åstadkommas i människans liv och den ytterliga arbetsdelningens mekanisering av tillvaron skulle upphävas. Människorna skulle i ett sådant omväxlande och skiftande arbete återfinna arbetsglädjen och tillfredsställelse. Arbetet blev härigenom vad det borde bli: ett medel att göra tillvaron angenämare och behagligare.⁽¹⁾

⁽¹⁾ Läsaren hänvisas för ytterligare studier till Krapotkins: *Handens och hjärnans arbete*, Gyldendals förlag, Köpenhamn.

”Men kommunen, säger man, det är något förgånget. Då ni strävar efter att förstöra staten och sätta kommunen i dess ställe, vänder ni tillbaka till något föråldrat. Ni vill åter föra oss tillbaka till medeltiden och förnya de gamla krigen mellan kommunerna och riva sönder den nationella enheten.”

Krapotkin levererar en nedgörande kritik av denna invändning, som utrymmet dock förbjuder oss att referera. Till slut säger han emellertid:

”Vi kunna göra precis samma invändning mot statens försvarare. Vi kunna också säga dem, och med ännu större rätt, att det är de som ha sin uppmärksamhet riktad mot det förgångna, eftersom staten också är lika gammal som kommunen. Det är blott den skillnad, att medan staten i historien representerar negationen av all frihet, representerar absolutismen och godtycket, undersåtarnas ruin, schavott och tortyr, så är det just i befrielseerna av kommunerna och i folkens och kommunernas resning mot staterna, som vi finna de allra vackraste sidorna i historien.”

Då medeltidens kommun befriade sig från adeln, befriade den sig emellertid icke samtidigt från det rika borgerskapet som förvärvat sig rikedom och makt inom kommunen. Sedan stadens medlemmar hade rivit ned sina herrars fästningar, sågo de snart inom stadens eget område nya citadeller resa sig, de rika affärsmännens citadeller, med vilka dessa i sin ordning sökte göra sig kommunen underdånig. Och den medeltida kommunens inre historia är historien om en förbittrad kamp mellan fattiga och rika. Aristokratien utvecklade sig mer och mer inom kommunens murar och folket råkade i samma slaveri under de rika, som de förut lidit under adeln.

Men den kommun, som upprättas i våra dagar, skall icke låta slaveriets grundval, den privata egendomen, vara oantastad. Den skall göra slut på den sociala olikheten. Sätta sig i besittning av allt det sociala kapital som finns upphopad inom dess gränser, och ställa det till disposition för alla dem, som vilja använda sig av det, för att höja det allmänna välbefindandet. Dess första uppgift skall vara att bryta kapitalets makt och för alltid omöjliggöra uppkomsten av en ny aristokrati, vilket blev orsaken till att medeltidens kommun sedermera förkvävdes.

En kommun i våra dagar skulle heller icke upprepa medeltidskommunens felgrepp med att imitera staten. Sedan den fejat bort kungamakten, förstod den icke bättre än att i minsta detalj återupprätta de autoritära institutionerna. Den skall icke nöja sig med att på nytt upprätta de institutioner, som man nyss rivit ned, icke nöjas med att helt enkelt byta ut de gamla härskarna mot nya. Den skall sopa bort regeringsinrättningarna och ge plats för människans fria utveckling, ty den skall ha hela det förgångnas erfarenhet att bygga på. Den skall icke bli kommunalistisk men kommunistisk.

En kommun skulle i våra dagar icke kunna isolera sig, som medeltidens kommun. Hela den utveckling som försiggått under mellantiden förbjuder det. En liten kommun skulle icke kunna leva fjorton dagar utan att bli tvungen att söka förbindelse med andra industriella och kommersiella centra. Och dessa centra, dessa stora knutpunkter för mänskligt samkväm, skulle å sin sida behöva öppna sina portar på vid gavel för de omkringliggande byarna, omgivningens kommuner, och de längre bort liggande städerna.

Låt oss antaga att en storstad proklamerade kommunen, att den inom sitt område avskaffade den privata egendomen, införde en fullständig kommunism, det gemensamma njutandet av det sociala kapitalet, arbetsredskapen och de färdiga arbetsprodukterna. Under förutsättning av, att staden icke var omringad och innesluten av en fientlig här, så som förhållandet var med Pariserkommunen, så skulle livsmedelstransporter komma till dess marknadshallar redan efter några dagar, och råmaterial skulle skaffas långväga ifrån per sjö- och järnvägstransport. Sedan kommunens behov blivit tillfredsställda, skulle dess egna produkter gå och söka köpare runt världens alla hörn. Bönderna från de kringliggande trakterna, medlemmar från de kringliggande städerna, främlingar fjärran ifrån, skulle komma till kommunen för att njuta av dess frihet, och gå tillbaka och berätta om det härliga liv man förde i den fria staden, där alla arbetade, där det icke fanns fattiga eller undertryckta, där alla njöto frukterna av sitt arbete, utan att någon enskild lade beslag på lejonparten. Man skulle icke behöva frukta för någon isolering.

Tag ett ekonomiskt atlas, sak samma från vilket land, och ni skall se att det icke existerar några ekonomiska gränser. Produktions- och byteszoner för olika varor genomtränga varandra ömsesidigt, gå in i varandra, lägga sig över varandra. På samma sätt skola de fria kommunerna, så framt de fritt få utveckla sig, snart komma att gripa in i varandra, korsa varandra och täcka varandra, och på det sättet bilda ett område som dock är mycket intimare sammanvävt, ”helt och odelbart”, än vad nu är förhållandet.

För medeltidens borgerskap var kommunen en liten stat för sig, skarpt skild från den andra genom bestämda gränser. För anarkisten är kommunen icke längre ett avgränsat geografiskt område, den är snarare en gemensamhetsnämnd, en beteckning för en sammanslutning av jämlikar, som varken känner gränser eller hinder. Den sociala kommunen skall snarast upphöra med att vara något avslutat. Varje särskild grupp i kommunen, skall nödvändigtvis dragas till liknande grupper i andra kommuner: de skola förena sig med dem med åtminstone lika så solida band som de, med vilka de äro knutna till medlemmarna i den egna kommunen, och på det sättet konstituera en intressekommun, vars medlemmar äro strödda omkring över tusen städer och byar. Den individ som icke kan få tillfredsställt sina behov och sin smak inom ramen av de redan existerande grupperna, sammansluter sig med andra individer med samma smak som han själv, och som kunna bo i hundraden av andra kommuner.

Se hur man redan nu förstått att träffa fria internationella avtal. Se på det internationella ordnandet av post-, telegraf- och järnvägstrafiken. Vilken beundransvärd samverkan har man icke redan åstadkommit inom det internationella trafikväsendet. Man har icke utsett någon internationellt lagstiftande församling, som mot straffbestämmelser upprättar en internationell trafiklag efter vilken hela världens trafik regleras. Det vore en omöjlighet. Men från alla länder sänder järnvägsbolagen och de stater som driva järnvägstrafik, representanter till en internationell konferens som samarbetar ett förslag till överenskomst. När man kommit överens om detta förslag reser åter representanterna hem, var och en till sitt land, och förelägger detta förslag till frivilligt antagande eller förkastande. Och finner man förslaget acceptabelt så antager man det. Om icke kan man förkasta det. Men det gemensamma intresset för upprättande av ett genomgående och likformat trafikväsende bjuder dem alltid att antaga. Och när man kan åstadkomma detta redan under de nuvarande samhällsförhållandena, hur mycket lättare bör det icke då vara under samhällsförhållande, där det icke finns sådana fientliga intressen, som det finns i det kapitalistiska, som lägger så stora hinder i vägen för samförstånd.

Järnvägarna ha blivit byggda stycke för stycke, dessa stycken ha blivit sammanfogade, och sedan ha de hundrade olika bolagen, som ägde dessa stycken, sökt att komma överens om tågens ankomst och avgång, så att vagnarna rulla kors och tvärs från det ena nätet till det andra utan omlastning.

Detta ofantliga järnvägsnät och den ofantliga trafik det befordrar utgör sannerligen det mest slående i vårt århundrade – och detta samarbete har uppstått genom den fria överenskommelsen. Om någon för femtio år sedan förespått detta skulle våra förfäder trott honom vara en dåre och utropat: "Ni få aldrig dessa hundra aktiebolag att ta reson. Det är en utopi, en saga, som ni berättar. En centralstyrelse med en sträng direktör är det enda som kunde hjälpa."

Nåväl, det intressantaste i denna organisation är att det icke finns någon centralstyrelse för de europeiska järnvägarna. Ingen järnvägsminister, ingen diktator, inte ens ett kontinentalt parlament, icke ens en styrelse. Allt göres genom fri överenskommelse. Och varför skulle då icke i ett framtida samhälle arbetarna kunna få järnvägslinierna i besittning och träffa överenskommelse?

Så mycket lättare måtte det kunna gå för sig som det då icke finns de rivalitetsintressen som det nu finns mellan de privata bolagen.

Denna utveckling skall komma att ta ett oantat uppsving, när staten blivit avskaffad. Genom fria sammanslutningar skall den sociala kommunen komma att sammanvävas, och dessa grupperingar skola komma att välta gränserna mellan länderna. Det kommer att bli millioner kommuner, som icke längre äro begränsade till ett visst litet område, icke längre äro territoriala, men som sträcker sina händer tvärt över floder, bergskedjor, över världslav, förenande individer som äro strödda kring världens alla fyra hörn, i en enda stor familj.

Statens uppgift, har man sagt, för att bättre förblinda oss, är att beskydda den svage mot den starke, den fattige mot den rike, de arbetande klasserna mot de privilegierade. Vi vet hur statsstyrelsen har skilt sig från denna uppgift. Den har gjort det rent motsatta. Trogen sin uppkomst har staten alltid varit ett skydd för de privilegierade mot dem som sökt att befria sig från dem. Den representativa regeringen, den "folkvalda", har i synnerhet under folkets snedskyldighet, organiserat försvaret för det kommersiella och industridrivande borgerskapets privilegier mot adeln på den ena sidan och mot de utbytta på den andra sidan. Det är därför som

även den minsta arbetarskyddslag, hur betydelselös den än må vara, icke kunnat avtvingats något parlament utan genom upprorisk agitation. Man behöver blott erinra sig den kamp man måste föra för att av det engelska parlamentet, av det schweiziska förbundsrådet, eller av den franska kammaren uppnå några usla lagar om begränsning av arbetstiden. Den första av detta slag som vidtogs i England lyckades man endast framtvinga genom att lägga krutdurkar under maskinerna.

Det behövdes fyratio års agitation, under vilken man nu och då satte eld på egendomarna, för att det engelska parlamentet kunde förmås att frambringa en lag som tillförsäkrade förpaktaren fördelarna av de förbättringar han hade åstadkommit på sin arrenderade jord. Beträffande den berömda "jordlagen" som blev stiftad för Irland, så måste landet – Gladstone erkände det själv – gå till en allmän resning och direkt neka att betala arrendeavgifterna, och försvara sig mot avhysningen från de arrenderade lantställena med bojkott, brand och avrättning av lorderna, för att borgerskapet skulle tvingas att antaga denna usla lag.

Man har upphävt livegenskapen, men staten har blott gett den en ny form. "Ingen kan genom lag bli tvingad att arbeta för någon annan" är en grundsats som med revolutionens makt blivit hävd. Men staten har förbehållit sig själv rätten att tvinga sina undersåtar att arbeta för sig.

När barnet vuxit upp påtvingar staten det en tvungen militärtjänst, och, vid behov, åtskilliga slag av tvångsarbete för staten och kommunen.

En ny princip har också blivit införd av staten. Personligt slaveri existerar icke längre. En kung kan icke längre beordra tjugo eller trettio tusen slavar att bygga hans slott eller anlägga trädgårdar för hans favoriter. Men man har infört skatter och på denna väg uppnår staten alldeles detsamma.

Beskattningssystemet syntes så oskyldigt i början, men nu har det blivit ett fruktansvärt vapen, medelst vilket de styrande kunna dirigera hela samfundslivet i de rika och regerande klassernas intressen. Beskattningssystemet har ständigt mera utvecklats till de besittandes förmån. Medelst det stoppar staten ofantliga summor till kungaväldet, regeringsmaskineriet, militären, domareväsendet, kyrkan, polisen och alla de institutioner som tjänar till kapitalismens upprätthållande. Och våra dagars arbetare äro lika mycket livegna och slavar under staten, som våra förfäder voro det under enskilda herrar. Räknar man samman allt som i direkta och indirekta skatter betalas av arbetarna, så är det sannolikt att arbetarna producerar 2 å 3 dagar i veckan för staten. Och arbetaren, som skapar värdena, är det alltid som bär bördorna under nuvarande system – och blir slav.

Staten har utvecklats under historiens lopp för att införa och vidmakthålla monopolen på jordegendomen, till förmån för en klass – som därigenom företrädesvis blir den regerande klassen. Den fulländades slutligen under loppet av det nittonde århundradet för att tillförsäkra monopolen på industriegendomen, handeln och banker åt nya klasser av rika, vilka staten förser med "armar" för gott köp, för att röva jorden från bykommunerna och krossa jordbrukarna med skatter.

Staten är ett ömsesidigt försäkringssällskap mellan jordägaren, militären, domaren och prästen, för att tillförsäkra dem myndighet över folket och utsugning av de fattige.

Sådan är statens ursprung, sådan är dess historia, sådan är än i dag dess väsen.

Hur historiskt falskt är det då icke, att tro, att man med staten kan genomföra befrielsens verk! Kan väl dess maskineri, skapat för att vidmakthålla privilegierna – kan det väl nu tjäna till att avskaffa privilegierna? Fordras icke därtill nya organ? Att inbilla sig att man med statens tillhjälp skall kunna avskaffa kapitalismen, det är enligt Krapotkins mening lika felaktigt som att vilja fullborda arbetarnas befrielse med kyrkans eller cesarismens hjälp. De organisationer som skola genomföra revolutionen skapas av arbetarna själva, fullständigt utanför staten. Mot en ny ekonomisk organisationsform svarar nödvändigtvis en ny politisk organisationsform. Att säga arbetarna, att de kunna införa den socialistiska samhällsbyggnaden genom att bevara statsmekanismen och blott byta om män vid makten, att hindra istället för att hjälpa arbetarnas sinnen riktas mot utforskningen av nya samhällsformer som skulle vara dem gagneliga – det är i Krapotkins ögon att begå ett historiskt fel, som nära tangerar brottet.

I klädsam blygsamhet framhålla marxisterna sig som de enda representanterna för den "vetenskapliga socialismen". All annan socialism är ovetenskaplig utopism. Gent emot dessa anspråk våga vi påstå, att ingen

socialism är så fast grundad på vetenskapliga rön och fakta som Krapotkins idéer, vilket naturligtvis likväl icke upphöjer dem till absolut ofelbarhet.

I mitten av det ardetonde århundradet framträdde med Darwin och hans lärjungar utvecklingsläran (redan tidigare antydd av andra) och erövrade småningom sin plats i solen, trots ett förbittrat motstånd från all världens klerikalism och reaktion. En hel rad av lärda vetenskapsmän hade redan förut fastställt "naturens enhet i hela, den organiska världen". Darwin hade nu modet att förfäktat, att även människan, liksom alla andra djurarter, var en produkt av en långsam fysiologisk evolution och sannolikt hade sitt ursprung från någon art apliknande djur, och att hennes "odödliga själ" och "moraliska ande" utvecklats på samma sätt som en chimpanse eller en myras instinkt eller samhällsvanor. Människan var således ett slags djur, visserligen det högst utvecklade djuret, och hon lydde under precis samma lagar som allt i naturen levande. Hon hade ryckts ned från himmelen till jorden, från det gudomliga skapandet till den naturliga utvecklingen, från det övernaturliga till det naturliga. Vetenskapen hade avskedat Gud som frambringare av den färdiga människan.

Men när människan var ett med naturen, var underkastad naturens lagar, vilka voro då dess lagar, som människan var underkastad? Och hur framträdde de?

Här gav "darwinismen" en förklaring, som utnyttjades till ett vapen mot socialismen.

Inom det organiska livet uppkommo, förändrades och utvecklades arterna genom den kamp för tillvaron, som var förhärskande i naturen. I denna kamp för tillvaron segrade de bäst anpassade och utrustade. Dessa fortlevde, medan de mindre väl utrustade eller anpassade dukade under och förintades. Under inflytande av denna naturprocess förändrades och utvecklades arterna i det naturliga urvalet ständigt verkade så, att ständigt bättre anpassade och utrustade arter överlevde och utträngde de andra.

Bland darwinisterna var det isynnerhet Huxley som drev denna teori till sin spets. I naturen rådde en allas kamp mot alla, förklarade han, en obarmhärtig strid för tillvaron. De starkaste övervunno de svagaste.

"Kapitalistiska vetenskapare" skyndade sig att av denna darwinism smida ett vapen mot socialismen. Om dessa naturlagar voro riktiga, så var socialismen någonting som stred mot naturen; något naturstridigt kunde man ju icke gärna eftersträva. Man kunde visserligen uttala den fromma önskan, att människorna borde sträva efter att övervinna naturen, men det vore detsamma som att upphäva naturlagarna. Det vore ett evigt sisyfusbete som evigt vore dömt att misslyckas. Ty socialismen vill just upphäva den existerande allas kamp mot alla inom samhället och ersätta den med allas ömsesidiga hjälp eller samverkan. Socialismen var således dömd.

Det kapitalistiska samhället var just en avspeglning av de eviga naturlagarnas inflytande. Här rådde den allmänna konkurrensens princip, alldeles som ute i naturlivet. Och denna allmänna konkurrens, denna kamp för tillvaron, som stod i så innerlig samklang med den moderna naturvetenskapen, som nu upptäckt de lagar som även styrde det samhälleliga livet, det ledde till, att de bästa människorna fingo de bästa platserna och de sämre utrustade fingo böja sig för det oundgängliga, att bli tillbakasatta. Kapitalismen var således naturens egen ordning och i denna ordning kunde ingenting förändras. Kapitalisterna och de härskande i samhället voro naturligtvis de bäst utrustade; arbetarna, och de behärskade voro de av naturen mera styvmoderligt behandlade. Allt var således i den skönaste ordning.

Inför denna argumentering stod sig den "vetenskapliga socialismen" synnerligen slätt. Den hade ingen utrustning, med vilken den kunde möta kritiken från den moderna naturvetenskapen. Dess "vetenskaplighet" hade plötsligen blivit mer än tvivelaktig.

Här var det Krapotkin utförde en vetenskaplig bragd och visade, att socialismen icke allenast icke stred emot naturlagarna, icke stod i motsättning till företeelserna inom det organiska livet, men att den tvärtom var en bekräftelse av desamma, att socialismen på det intimaste sammanföll med de lagar som gällde för naturen i sin helhet.

Krapotkin påvisade, att Huxley och många andra darwinister, och framförallt deras kapitalistiska uttolkare, fattade lagen om "kampen för tillvaron" på ett felaktigt sätt. De framställde denna kamp som en förbittrad kamp för existensmedlen och för en plats på jorden, som oundgängligen utkämpas mitt ibland varje art, mellan en arts individer. Detta var en överdrift. Redan Darwin skrev i sin bok om Människans härstamning (tolv år efter utkomsten av Arternas ursprung): "de djurarter, som i sig innesluta det största antalet sympatiserande individer, ha de största chanserna att vidmakthålla sig och lämna en stor avkomma". Och den ryske zoologen

Kessler förklarade 1879: "För en arts progressiva utveckling har lagen om inbördes hjälp större betydelse än lagen om kampen för tillvaron."

Men anknytning till Kessler och med ett överflyttande av hans idé till människan, visade nu Krapotkin med en oerhörd rikedom av exempel, sammanfattade i hans arbete *Inbördes hjälp*, att "inbördes hjälpen är i verkligheten ej blott det mest effektiva vapnet för varje djurart i dess kamp för tillvaron mot i naturen fientliga krafter och mot andra fientliga djur, utan den är även det huvudsakliga verktyget för den framåtskridande evolutionen."

"Det är icke kärlek, icke heller sympati (i detta ords vanliga bemärkelse) som driver en grupp idislare eller hästar att bilda ring för att värja sig mot ett anfall av vargar; heller icke kärlek som driver vargarna att samla sig i flock för att jaga; heller icke kärlek som driver små kattor eller lamm att leka tillsammans, eller ett dussin slags fåglar att leva tillsammans på hösten; och det är varken kärlek eller personlig sympati som driver tusentals av räddjur, kringströdda på ett område så stort som Frankrike, att sammansluta sig i flockar, alla marscherande till samma plats för att på en bestämd punkt överskrida en flod. Det är en känsla, som är oändligt mycket djupare än kärlek eller personlig sympati, en instinkt som småningom utvecklat sig bland djur och människor under loppet av en ytterst lång utveckling och som lärt djur och människor, vilken styrka de kunna vinna genom ömsesidig hjälp och gemensamt stöd, liksom den tillfredsställelse de kunna finna i att leva i samfund."

Med full evidens fastslog Krapotkin, att vid sidan av lagen om kampen för tillvaron existerar en annan naturlag, en lag om ömsesidig hjälp, som har haft större betydelse för mänsklighetens framåtskridande än den förra. Kampen kämpas icke så mycket inom arterna som emellan arterna. Inom djurvärlden är känslan av ömsesidigt beroende och som följd därav behovet av ömsesidig hjälp starkt förhärskande hos djur som leva i samhällen.

"Men det är framförallt på det etiska området, säger Krapotkin, som den ömsesidiga hjälpprincipens dominerande betydelse framträder i full dager. Att den ömsesidiga hjälpen är den verkliga grundvalen för vår etiska uppfattning, det synes tillräckligt klart. Vilken än vår mening är om ursprunget till den ömsesidiga hjälpens känsla eller instinkt – om man tilldelar den en biologisk eller ett övernaturligt ursprung – så äro vi tvungna att erkänna dess existens ända ned på de nedersta trappstegen av den animala världen; och därifrån kunna vi följa dess oavbrutna utveckling, trots motståndet hos ett stort antal motstridande krafter, tvärs genom den mänskliga utvecklingens skala ända fram till nuvarande epok. Till och med de nya religioner som tid efter annan framträder – och alltid i tider då den ömsesidiga hjälpen råkat i förfall, i orienters teokratier eller despotiska stater, eller vid romerska kejsardömetts upplösning – även de nya religionerna ha icke gjort annat än på nytt bekräftat denna princip. De funno sina första anhängare hos de allra ringaste, i de allra lägsta lagren, bland samhällets mäst förtryckta, där den ömsesidiga hjälpen var det dagliga livets nödvändiga grundval; och de nya former av sammanslutning som infördes i budhisternas och de kristnas primitiva kommuner, i de märiska brödraskapen etc., tog form av ett tillbakaväandande till den primitiva stammens bättre former för ömsesidig hjälp."

Men varje gång ett återvändande till denna gamla princip blev försökt, utbreddes grundidéen. Från klanen utsträcktes den ömsesidiga hjälpen till stammen, till stamförbundet, till nationen, och slutligen – åtminstone som ideal – till hela mänskligheten."

Måhända är detta Krapotkins största vetenskapliga bragd. Han har visat de "kapitalistiska vetenskaperna" att deras tolkning av darwinismen är falsk och deras åberopande av naturens eviga lagar icke är riktigt. Han har här givit socialismen en vetenskaplig bas, som icke den "vetenskapliga socialismen" förmått, och han har visat, att socialismen befinner sig i innerligaste samklang med naturen, när den lär människorna den allmänna solidaritetens bud och den ömsesidiga hjälpens princip i stället för den ömsesidiga kampens princip.

Vad han gjort är således det, att han med otaliga exempel fastslagit, att den ömsesidiga hjälpen existerar som utvecklande faktor, att människorna borde lära av naturen, hjälpa utvecklingen till fromma för alla genom att anamma socialismen. Socialismen kan icke längre avfärdas av kapitalistiska vetenskapare som stridande mot naturens ordning.

Den kommunistiska anarkismen är antiauktoritär och regeringsfientlig. Den tänker sig ett samhälle där förhållandet mellan medlemmarna icke längre är reglerat med lagar, ett arv från förflutet förtryck och barbari, eller av några myndigheter, antingen de äro valda eller nedärvda. Förhållandena regleras icke längre med våld och makt, men medelst fria fördrag, fria överenskommelser, fritt ingångna och alltid återkalleliga.

Alltså – ingen myndighet som påtvingar andra sin vilja. Intet den ena människans härskande över den andra. Handlingsfrihet lämnad åt individen att utveckla alla sina naturliga egenskaper, sin individualitet. Ett samhälle som icke tvingar människorna att göra det eller det under hot om straff, som icke begär något annat av individen, än det han fritt kan gå in på, i samma ögonblick det skall utföras. Ett samhälle av fria människor...

Hela vår uppfostran är genomträngd av den idéen, att människan, om hon lämnades åt sig själv skulle bli ett grymt djur. Utan myndigheter skulle människorna äta upp varandra. Vi veta däremot att det är med myndigheternas hjälp som de privilegierade äta upp de utsugna.

I ett kvantitativt litet men tankeförtäat arbete betitlat "anarkismens moral" hävdar Krapotkin ytterligare den anarkistiska åskådningens enhet med naturen och bygger upp den anarkistiska moralen på de lärdomar livet ger oss, på de erfarenheter naturen bringar oss.

Människan är trots alla svartkonster ingen varelse som står utom eller över naturen. Hon är ett med naturen. Därför måste man också gå till naturlivet för att få förklaringar på hennes handlingar och icke söka dem i religiösa och metafysiska idéer. Och när vi studera naturlivet så se vi att alla djur förstå att skilja på gott och ont alldeles som människan och att den genomgående röda tråden är: Det som är nyttigt för släktets bevarande är gott; det som är skadligt betraktas som ont. Otaliga exempel kunna framdragas på detta förhållande och visar oss, att darwinisternas påstående om den ömsesidiga kampen mellan individer av samma släkte icke håller streck, så som de framställa den. Det är detta påstående som den kapitalistiska vetenskapen tagit upp till intäkt för att det nuvarande individualistiska systemet med sin förtärande ömsesidiga eller så kallade "fria" konkurrens, skulle vara det enda samhällstillstånd som överensstämde med naturen. Men naturen visar oss med otaliga exempel att inom de djurarter, där den ömsesidiga kamp-principen blivit ersatt med den ömsesidiga hjälp-principen, där har släktet nått sin högsta utveckling. Och när anarkismen med sin samhällsordning vill knäslätta denna allas ömsesidiga hjälpprincip som högsta moralprincip, så hävda de blott nödvändigheten av att samhällslivet måste ordnas så att naturens egna lagar få plats till fri utveckling.

Örnen hugger i sig sparven, ulven förtär gnagaren, men ormen och ulven hjälpa varandra under jakten, och sparvar och jordmöss, slå sig så gott samman mot rovdjuren, att endast de obehändigaste och oförsiktigaste bli knipna. Det är solidaritet bland djuren.

Samma solidaritetskänsla har alltid funnits bland människorna. Under gynnsamma förhållande har den blomstrat, under ogynnsamma har den försvagats, men den har aldrig utrotats. Icke ens den mest rasande klasskamp har kunnat helt utplåna den.

För det oerhörda stora flertalet av djur och människor övergår denna känsla till en vana, en princip, som alltid ligger dolt i sinnet, även om man ibland underkänner den i handling.

Denna vanemoral har för övrigt haft ofantligt mycket större inflytande på det mänskliga samlivet än alla skrivna lagar tillsammans. Existerade icke denna vanemoral skulle vårt samhällsliv vara omöjligt.

Och det är denna naturliga sedlighet, denna naturliga känsla, denna sedvanenatur, som är grundtonen i den anarkistiska moralen.

Dess princip är i korthet denna: att handla mot andra, som man vill att andra skola handla mot en själv. Det är ingenting annat än jämlikhetens princip, anarkismens princip, anarkismen grundtanke.

Anarkisten säger: Jag vill icke regeras, men håller icke häva mig upp till härskare över någon.

Jag vill ingen bedraga och tillåter ingen att bedraga mig.

Jag vill icke beröva någon frukterna av sitt arbete, men vill heller icke bli berövad frukterna av mitt arbete. Jag kräver sanningen av andra och skall alltid själv säga sanningen. Jämlikheten är anarkismens grundprincip. Den innehåller allt det bästa hos moralisterna och ändå något mera.

Och detta mera är respekten för individen.

När anarkisten förkunnar sin likhets- och anarkistmoral, säger Krapotkin, avstår han från den rätt, som moralisten alltid gjort anspråk på att få utöva – rätten att lemlästa den enskilde under åberopande av en eller annan princip, som de funnit för gott att fixera. Anarkisten tillåter ingen denna rätt, icke ens till egen fördel.

Men anarkisten vill behålla rätten till öppen kritik. Om någon visar sig omöjlig säger han blott:

Nå väl. Är det hans karaktär, så är det också vår karaktär, vår vilja, att förakta lögnaren. Och då nu vår karaktär är sådan, så låt oss vara uppriktiga. Låt oss icke storma emot honom för att trycka honom till vårt bröst och ömt trycka hans hand, som det är sed nu för tiden. Låt oss mot hans verksamma lidelser utveckla våra lika så starka och kraftiga verksamhetsbegär.

Det är anarkistens ståndpunkt, det är allt vad restriktiva åtgärder som anarkisten vill vidtaga.

Men mördarna, ropar man förskräckt. – Avskaffa yrkesmördarna, statens bödlar, de stående arméerna, och tillbaka står det blott några få som mörda av blodtörst. Men de äro sjuka människor. Låt oss vårda dem och göra dem friska.

Man invänder mot anarkismen, att den förutsätter ett helt nytt släkte med en betydligt mera ututvecklad moral än det närvarande. Krapotkin hävdar häremot mycket inträngande, att det är falskt att antaga, att den anarkistiska åskådningen är en utopi, baserad på allt för högsjänd optimism med avseende på den mänskliga naturen och dess kvalitet. Tvärtom äro dess idéer fullkomligt anpassade för människorna sådana de äro, framförallt för folket, som alltid mycket väl förstått dem.

EPILOG

Krapotkin är icke mer.

Hans gamla ädla hjärta har upphört att klappa för den lidande mänskligheten. Och vilket hjärta klappade väl varmare än hans?

O liv, vilken misräkningens bittra malört bjuder du icke de bästa bland människorna, även dem som hängivet offrat dig alla sina krafter, varje hoppfullt andedrag, varje skapande och befruktande tanke!

Hur lät du icke denna rika ande ömkligen omkomma mitt i den värld av elände, som hans fruktbara fantasi och varma hjärta tänkt sig som en skön förgård till det kommande tusenåriga rikets godhet och mänsklighetslycka. Tragik över all tragik.

Han offrade furstetitlar och fursteprivilegier, rikedom, lyx och all den lata njutning, som är levnadsmålet för de flesta människors tarvliga livskamp. Han gick dit hans omutliga rättfärdighetskänsla drev honom, till de fattiga och förtryckta, till de plundrade och lidande millionerna, som träla i kvava fabriker och plöja jorden under tunga ok. Revolutionen var hans evangelium. Gör uppror mot edra förtryckare, ropade han. Lyckan kommer först när ni ha mod och kraft att resa eder och kräva eder andel av livet.

Och slutligen kom revolutionen.

Jublande drog den gamle Krapotkin till sagolandet i öster. Nu skulle han äntligen skåda sin livslängts varma drömmar som verklighet. Nu skulle han se revolutionen i arbete, se de jublande massorna befriade från århundradens slaveri och marterande lidande. Han skulle skåda en fri mänsklighet, som byggde sin egen lycka efter höga ideal. Se glädjen jubla i glada blickar och känna fria hjärtans livsförnyande slag hälsa socialismens morgongryning vid synranden.

Och hur annorlunda blev det icke.

En fruktan hyste Krapotkin under sin kamp för revolutionen: att de som skulle göra revolutionen i det avgörande ögonblicket voro för klenhjärtade, voro för skumögda, voro för trångbröstade. Att de skulle stanna på halva vägen. Att de istället för att befriande radera alla gamla institutioner och överlämningar från det borgerliga polissamhället skulle efterapa dessa på nytt. Att de istället för att krossa staten – århundradens inrättning till tyranni och förtryck – skulle haka sig fast vid staten och förvandla revolutionens seger till statsreaktionens seger.

Hans fruktan – icke hans förhoppningar – blev till verklighet.

Trångbröstade statsfanatiker grep makten. Livsfrämmande hade de i sina studiekammare läst någonstades i en socialistisk teologi, att revolutionens form var ödesbestämd av ekonomiska makter. Revolutionens schema var redan upplinjerat. Och skumögda och maktyra lade de revolutionen på sin marxisms prokrustessäng, kuttade av ett stycke av fötterna, som man eljest brukar att gå med, och ett stycke av längden på andra ändan, där tankeverksamheten eljest har säte, och betraktade självbelåtet sitt verk. Ty så skulle det handlas enligt den socialistiska teologins dogmatiska föreskrifter, som de trodde på. Livet – stympades till efter döda bokstäver. Och revolutionen vred sig i smärta på sjuksängen under lidanden och jämmer.

Det var den bild som mötte Krapotkin, när han nådde landet, där han hoppats få se sina drömmars mål ta gestalt på verklighetens mark.

I Ryssland led Krapotkin icke bara andligt, men även fysiskt. Icke bara själen marterades av livets brutalitet, även hans gamla bräckliga kropp underkastades fysiska umbäranden och försakelser. Och till sist blev det för mycket. Han hade icke längre motståndskraft. Den 8 febr. 1921 slöt han sina trötta ögon för alltid. Så stod det väl skrivet i ödets grymma bok, att den som offrat mäst för revolutionen skulle dräpas av revolutionen.

*

Den ryska, regeringen gjorde eller ville göra allt vad som kunde göras för att förbättra Krapotkins ställning. Den ville göra honom delaktig av de förmåner, av de privilegier, som staten hade makt att skänka, de privilegier, som den skänkte sina egna gunstlingar. Men Krapotkin ville ingenting taga från sin livsfiende – staten. Hittills hade han från den endast mottagit fängelsestraff och förföljelse. Han förstod att dö, utan att böja sitt stolta huvud inför fienden.

För att förbättra Krapotkins materiella ställning ville den ryska regeringen, som sagt, göra allt. Men den visste att Krapotkin icke ville ta emot dess gåvor. Så fann man på utvägen, att erbjuda sig att köpa Krapotkins verk. Man bjöd 200,000 rubel för vart och ett av dem. Krapotkin var oböjlig och förklarade Lunartjarskij, att han aldrig mottagit något av en stat och aldrig kom till att mottaga något.

Han var nämligen anarkist och revolutionär icke bara i ordet men även i gärningen. Staten var hans och mänsklighetens fiende, och han ville icke underhandla med den, icke kapitulera inför den, icke draga fördel av den på andras bekostnad. Så var han anarkist. Han var revolutionär. Han levde mitt uppe i en revolution, en revolution som kostade massorna oändliga lidanden och bittra försakelser. Han ville leva revolutionärens fattiga liv dela hans försakelser och elände. Han ville icke njuta gott av privilegier, privilegier som svuro mot revolutionens mål och uppgift, den att skapa ekonomisk jämlikhet. Så var han gärningarnas anarkist och revolutionär.

Hans gärning var icke, som de flesta andra socialisters, att lära ett och leva ett annat. Han eftersträvade att leva sin lära. I hans hem fanns det ingen "tjänare". Det fanns visserligen en gammal kvinna som med hela sitt hjärta var fäst vid familjen, men hon behandlades och betraktades icke som tjänarinna, utan som familjemedlem. Ännu in i det allra sista höll Krapotkin själv sitt arbetsrum i ordning, städade, bäddade och bäddade upp efter sig. Ty han föraktade icke arbetet, men respekterade det. Själv predikade han omväxling i arbetet, det manuella och intellektuella arbetets förening. Från sitt vetenskapliga arbete vandrade han till hyvelbänken eller till arbetet i trädgården, icke bara till vårdandet av sina älskade rosor, men också till odlandet av nyttiga grönsaker.

*

Det var i juni 1917 Krapotkin passerade Stockholm på väg till Ryssland, hans drömmars hopp. Det torde icke vara för mycket att säga, att Krapotkin ständigt blev en främling i det nya Ryssland. Hans ålder och sviktande hälsa förbjöd honom naturligtvis att taga aktiv del i revolutionsarbetet. Ännu mera förbjöds han detta av den regim, som snart upprättades. I sitt brev till Brandes berättar han, att första vintern efter hemkomsten arbetade han i en grupp för utarbetandet av grunddragen till en federativ republik. "Men gruppen var nödsakad att

skingra sig”, skrev han, ”och jag har återupptagit ett arbete om etiken, som jag för femton år sedan påbörjat i England”.

Detta hans första försök att göra sig nyttig för revolutionen slutade med gruppens ”upplösning” och hans återgående till vetenskapligt arbete, som just icke hade något med revolutionens aktuella problem att skaffa. Bolsjevikerna älskar nämligen icke federalismen, tvärtom äro de dennas bittra och oförsonliga motståndare. Deras centralism och byråkrati erkänner icke initiativet nedifrån, initiativet på de lokala orterna; den erkänner endast regerandet ovanifrån, det blinda byråkratvåldet, som föregives vara allvist. Likväl slutade icke Krapotkin upp med att tro på federalismens seger i Ryssland. I sitt brev till de vesteuropeiska arbetarna skrev han:

”Framtiden för de olika delar, av vilka kejsardömet var sammansatt, ligger i riktning av en stor federation. De naturliga områden, som tillhöra de olika delarna av denna federation äro klart begränsade för dem av oss, vilka känna till Rysslands historia, dess etnografiska förhållanden och dess ekonomiska liv... Framtiden för vad som en gång var det ryska kejsarriket ligger i riktningen av en federation av oberoende enheter...”

Vad mina egna synpunkter på frågan beträffar, gå de ännu längre. Jag ser i en nära framtid en tid komma, då varje del av denna federation själv skall vara en federation av fria lantkommuner och fria städer. Och jag tror alltså, att delar av Vesteuropa snart skola taga ledningen i en sådan utveckling.

En sådan tendens till självförvaltande lokal autonomi finns i stark grad i den ryska revolutionen, men bekämpas naturligtvis av regeringsmakten, som icke kan bestå som regeringsmakt utan en sträng centralisation.

Krapotkin bordlade således sitt arbete för federalismen, men icke sitt hopp om dess förverkligande. Därmed var han nästan fullkomligt avspärrad från revolutionen. Under ett samtal med en känd kamrat yttrade han en gång:

”När det blir revolution i Tyskland, glöm då inte bort, att man icke bara måste ha sovjeter för fabriks- och industriarbetare, för tjänstemän etc., utan även för befolkningen. I vilket råd hör exempelvis jag hemma här i Dimitrow? Här finns ingen sovjet, jag kan tillhöra. Vi måste ha kommunssovjeter. Kommunssovjeterna måste själva utföra sina fria initiativ. Dessa sovjeter måste exempelvis förse befolkningen med mat, när skörden är dålig. Den centralistiska regeringen är en allt för tung och oduglig apparat därtill. Genom att federera dessa sovjeter kan man skapa ett levande centrum”.

Vilket tragiskt öde, att på detta sätt bli avstängd från varje samband med revolutionen för en man, som hela sitt långa liv arbetat för revolutionen.

Rådstanken betecknar för övrigt Krapotkin som en stor tanke:

”...tanken med sådana råd till kontroll över det ekonomiska och politiska livet i landet, är en stor tanke. Detta så mycket mera, som det nödvändigtvis leder till, att dessa råd sammansättas av dem som taga en verklig del i skapandet av det nationella välståndet genom sina egna personliga ansträngningar”.

Men rådstanken kan icke realiseras samtidigt med diktaturen. Diktaturen dödar råden. Dessa tvenne element äro varandras motsättningar och måste upphäva eller ödelägga varandra:

”Men så länge ett land styres av ett partis diktatur, mista tydligen arbetar- och bonderåden all betydelse...

Ett arbetarråd upphör att vara en fri och värdefull rådgivare, när det icke längre finns någon fri press i landet, och vi ha varit i denna ställningen nära två år...

Men ännu mera förlora arbetar- och bonderåden all betydelse, då ingen fri valagitation föregår valen, och då valen förrättas under trycket av ett partis diktatur...

Men ett sådant styrelsesätt blir tydligen ett fruktansvärt misstag, så snart revolutionen fortskrider mot uppbyggandet av ett nytt samhälle på ny ekonomisk grund. Det blir en dödsdom över den nya byggnaden”.

Hela Krapotkins livssyn stred emot bolsjevismens centralicerade diktatur. I sina arbeten markerar han gång på gång varje regerings oduglighet – även om den har vilja – att sörja för samhällets materiella och andliga behov. Varje sådan centralism är dömd att döda revolutionen i sitt kvävande famntag:

”...Men när det blir frågan om att bygga upp helt och hållet nya former för livet, isynnerhet nya former för produktion och utbyte, där man ej har några exempel att efterapa, där allt måste utarbetas av den, som bekläder platsen ifråga, då skall det visa sig, att en allsmäktig centraliserad regering, som tagit till sin uppgift att förse varje inbyggare med vartenda lampglas och varende tändsticka att tända lampan med, är absolut oförmögen att utföra detta genom sina funktionärer, likgiltigt hur många de än må vara. Det blir någonting outhärdligt. Systemet leder till en så fruktansvärd byråkrati, att det franska byråkratiska systemet, som erfordrar en medverkan av 40 funktionärer för att sälja ett träd, som fällts av stormen uteder en allmän landsväg, är ett intet jämfört härmed. Detta är just vad vi nu se i Ryssland”.

Detta är just vad Krapotkin alltid framhållit, och vad han dessvärre nu allt för handgripligt fått bekräftat genom praktisk erfarenhet.

”Det är alldeles omöjligt, säger han, att organisera allt från en plats, att organisera allt ovanifrån och nedåt”. Och han anför ett exempel från sin erfarenhet. Bönderna kring Moskwa behövde kälkar till vedtransporten och förklarade sig villiga att själv anskaffa dem. Guvernementssovjeten kunde naturligtvis icke tillåta ett sådant ingrepp, och förklarade sig vilja arrangera saken. Men det dröjde så länge innan guvernementssovjeten hunnit anskaffa kälkar, att de kommo för sent. Krapotkin kunde ha anfört exempel i massvis. Han kunde exempelvis nämnt vad professor Ballod anför i sitt arbete om Sovjetryssland, hur man i Moskwa icke hade bränsle och slutligen måste överlåta åt befolkningen att själv hugga ved i skogarna. Befolkningen började anskaffa sig sågar och yxor i smyghandeln, då icke sovjetregimen kunde anskaffa de nödiga redskapen. Så arresterade byråkratin dem som sålde yxor och sågar, och följden blev, att folket icke kunde hugga ved utan måste frysa. Längre fram på sommaren fann man undangömda i ett sovjetlager i Moskwa 36,000 sågar som sovjetbyråkratin icke hade aning om. Han kunde anför ett annat exempel från prof. Ballod om hur tyfusen härjade vintern 1919–1920 befrämjad av smutsen, som blev oerhörd, då man icke hade tvål att tvätta sig med, och hur man på sommaren upptäckte ett tvållager av 600,000 pud, tillräckligt att tvätta hela Nordrysslands befolkning under ett halft år! Och han kunde anför, hur sovjetbyråkratien icke förmått att förse bönderna med utlovat utsäde... nå ja, han skulle fått för mycket att omtala. Han sammandrog sina iakttagelser i denna sats: ”Det är omöjligt att organisera allt från en plats, att organisera allt ovanifrån och nedåt”. Vi måste ha lokala råd med rätt till fritt initiativ, sade han, för att revolutionen skall kunna göras levande.

Med exempel från den franska revolutionen betonar Krapotkin diktaturens oduglighet. ”Jakobinernas diktaturmetod var falsk”, sade han, ”den kunde icke skapa en varaktig och stark organisation, den ledde till reaktion”. Och bolsjevikernas diktatur? I sitt brev till Brandes skriver han: ”Olyckligtvis kan den metod, genom vilken de söka upprätta en stark centraliserad stat, en kommunism, som erinrar om Babeuf – och därtill paralyserande folkets konstruktiva arbete – absolut icke ge en lycklig utgång. Den förbereder en ursinnig reaktion”.

”Angående detta försök måste jag klart säga Eder, att enligt min mening varje försök att uppbygga en kommunistisk republik efter en strängt centraliserad statlig kommunisms linjer, under ett partis järnhårda diktatur, måste sluta med ett misslyckande. Vi kunna lära i Ryssland hur kommunismen icke kan införas, trots att befolkningen, som är uttröttad av det gamla regeringssystemet, icke rest något aktivt motstånd mot det experiment, som göres av de nya härskarna”.

Det är med stöd av sina uppsamlade erfarenheter han varnade Europas arbetare för att vandra i Rysslands fotspår. Han skrev:

”Och det är vad ni, vesterns arbetare, kan och med alla medel måste undvika, om ni bryr er om fortskridandet av den sociala rekonstruktionen, och sedan ni sänt hit edra ombud för att se hur en social revolution arbetar i det verkliga livet.

Det väldiga uppbyggingsarbete, som fordras av en social revolution, kan icke utföras av en central-regering... Det erfordras en massa lokala och specialiserade krafter kunsaker, hjärna och villiga samarbete, ty endast dessa lokala krafter kunna lösa den mängd av ekonomiska problem, som dyka upp på deras verksamhetsområde...”

Och Krapotkin. betonade, att detta systems utslag beträffande fackföreningsrörelsen och Kooperationen, som man förstört eller förvandlat till partiets byråkratiska organ – det är ”icke en väg till revolutionens fullbordande, det är en väg till dess omöjliggörande. Och det är därför jag anser det vara min plikt att varna eder från, att handla efter sådana linjer”, sade han.

*

Men om Krapotkin ställde sig kritisk mot den bolsjevikiska regimen och utdömde den som revolutionens sabotör, så ”ställde han dock sitt berömda namn i revolutionens tjänst”. Han tröttnade icke att ropa till det europeiska proletarietet, att det måste förhindra sina regeringar att bekämpa Sovjetryssland. Och han gjorde detta just i revolutionens tjänst, i frihetens tjänst. Visserligen icke för att underlätta bolsjevikmaktens seger, men för att befrämja revolutionen, som endast kunde befrämmas genom en regimförändring:

Varje väpnad intervention mot Ryssland av en främmande makt måste nödvändigtvis ”resultera i ett stärkande av härskarnas diktatoriska tendenser och ett paralyserande av de ryssars ansträngningar, som äro redo, att – oberoende av regeringssättet – hjälpa Ryssland i återuppbyggandet av dess liv efter nya linjer. Det onda, som naturligtvis är oskiljaktigt från ett partis diktatur, har sålunda ökat tack vare krigstillståndet, under vilket detta parti har kämpat sin kamp. Krigstillståndet har varit en ursäkt för skärpningen av partiets diktatoriska metoder liksom för dess tendenser att centralisera varenda detalj av livet i regeringens händer – med det resultatet, att väldiga områden av nationens vanliga livsyttningar ha brakts till fullständigt stillastående. De naturliga olägenheterna med statliga kommissioner ha på detta sätt tiofaldigats med den ursäkten, att alla missförhållanden i samhället bero på främlingars intervention”.

Han betonade därför, att det låg i revolutionens och världsproletariatets intresse, att Ryssland fortast möjligt kom ur de förhållande, som paralyserade dess utveckling. Det var därför i främsta rummet det vesteuropeiska proletarietets plikt, att uppträda till den ryska revolutionens försvar, något som dessvärre icke gjorts tillräckligt kraftigt. Krapotkin delade således den uppfattning, att när Ryssland får fred med utlandet, komma de tillgängliga krafterna mera att inriktas på revolutionens nydanande arbete, och att det då blir omöjligt att i längden upprätthålla partidiktaturen, att revolutionen med andra ord då skulle ta sig friare former och nå till mera välsignelsebringande resultat.

Men detta världsproletariatets arbete för befrämjande av freden åt Ryssland måste kräva ett starkt samarbete. Och här kommer så Krapotkin in på det spörsmål som så att säga är dagens brännande fråga inom den internationella arbetarrörelsen, frågan om Internationalen.

”För denna samverkan måste de arbetande klasserna i alla länder nära förenas med varandra, och för detta ändamål måste tanken på en stor International av alla arbetare i hela världen förnyas, icke i form av en förening ledd av ett enda parti, som fallet var med andra internationalen, och som fallet också är i tredje internationalen. Sådana sammanslutningar ha naturligtvis fullt existensberättigande, men jämsides med dem och förenande dem alla måste det finnas en sammanslutning av alla fackföreningar i världen, och detta förbund skall ha till ändamål att befria världsproduktionen från dess nuvarande slaveri under kapitalismen”.

Här se vi således Krapotkin sluta, med en syndikalistisk tanke: de fackliga organisationerna som samhällets ekonomiska nyskapare. De skola befria mänskligheten från kapitalismen, och de skola bygga upp det nya produktionsmaskineriet. Det är deras revolutionära uppgift. Samtidigt skola de vara kamporgan mot det bestående. Det är nog så intressant, att se Krapotkin sluta med denna anvisning, efter det han i Ryssland samlat erfarenhet av den politiska diktaturens herravälde, och denna diktaturens tyrannisering av de fackliga organisationerna.

Krapotkin hade hoppats mycket av den ryska revolutionen. Han hade hoppats, att den skulle knyta an vid de i miren kvarlevande kommunistiska traditionerna. En centralistisk statsregering, som alltid varit hans fruktan, omtetgjorde allt fritt arbete. Om det förunnats Krapotkin att få leva några år till, hade han måhända fått skåda en revolutionerad revolution, ett löftesrikare nyskapande, en aning om hans egen dröm.

Nu levde han som en främling i revolutionens mitt, och dog som en främling. ”I vilket råd hör jag hemma här i Dimitrow?” Så frågade han. Och han fick gå ur tiden som en främling, utan svar.

Krapotkin kunde icke vara anhängare av bolsjevismen, därför att denna är ett extremt uttryck för stats-socialismen och fåtalets herravälde över massorna genom diktaturen. Men han var framförallt socialist och

revolutionär, och därför försvarade han revolutionen mot alla fiender, utan att därför frånskriva sig rätt till kritik.

Krapotkin visste, att diktaturen var något förbigående medan revolutionens erövringar, det genomgripande omdanandet av massornas tänkesätt blev bestående. Han visste, att den ryska revolutionen ännu har många faser att genomgå, många prövningar att utstå, men att den icke desto mindre marscherar framåt. Han fruktade väl, att de härskande "kommunisterna" skulle hos folket skapa avsky, få det att hata till och med namnet, att deras tvångsvälde skulle befrämja reaktionens kommande. Men han var övertygad om, att även om det skulle gå så sorgligt, så skulle folket snart åter resa sig mot sina nya förtryckare och den nya revolutionen skulle med hjälp av den gamla erfarenheten bli ett betydande steg på den mänskliga utvecklingens mödosamma väg.

Krapotkin levde och dog för revolutionen. Det karaktäriserar mannen, att de sista ord han yttrade innan han dog voro dessa: "Det finns ännu oerhört med arbete att utföra för revolutionen i Ryssland och hela världen."

Högättad var han Peter Krapotkin. Jag tänker då icke så mycket på att han nedstammade från Rurik, grundläggaren av det ryska riket och sades ha mera rätt till den ryska tronen än tsaren, som tillhörde en tysk familj. Jag tänker icke på bördens höghet, något som ärves liksom lungsot och bränvinstörst, icke på den anornas höghet med ett långt stamträd, som även en rashäst kan ärva, men på den hjärtas nobless, den sinnets höghet, den tankens storhet, som karaktäriserar geniet och själens adel. Anorna, furstebörden och de lysande maktställningar dessa kunde bereda visade han ifrån sig för att leva livet i det fattiga folkets mitt och ägna sitt livs verksamhet åt de förtrycktas resning.

Från fursteslotten vandrade han till fängelserna, som en frihetens och sanningens martyr. Han blev en outtröttlig agitator för socialismen, den herrelösa socialismen, den fria kommunismen. Där Bakunin slutade sitt väldiga agitatorsvärv, där tog Krapotkin vid och byggde sin samhällslära på naturvetenskapens fasta grundval. Han reste sig mot marxismens hegelianska metafysik, dess ovetenskapliga dialektiska tänkande, dess fatalistiska ödestro och dess blinda tillbedjan av den auktoritära makten, som satt sådana frukter som det tyrannisystem, som nu håller på att förkväva den ryska revolutionen, och vars fördärliga följder han förutsåg och förutsade.

Måhända var han själv å andra sidan alltför mycket optimist, måhända överskattade han betydelsen av resningen, denna det förtryckta folkets rent negativa ingripande i historien. Måhända överskattade han å sin sida denna våldets skapande betydelse. Liksom Bakunin myntade slagordet: lusten att förstöra är lusten att skapa, tog måhända även Krapotkin fel med avseende på denna lusts uppbyggande kraft. Men han förföll icke till marxismens vulgära förutsägelser om den grinande nödens och det tilltagande eländets förunderliga makt till nyskapande. Tvärtom betonade han hur revolutionens konstruktiva arbete berodde på arbetarmassornas intellektuella och moraliska mogenhet.

Krapotkin var ett av de benådade genierna, som med universalvetande famnade över många andens verksamhetsfält. Han har rest sig själv en oförgänglig minnesstod i sina vetenskapliga arbeten. Böcker sådana som "En upprorsmans ord", "Inbördes hjälp", "Handens och hjärnans arbete" räknas och erkännes allmänt som den sociologiska litteraturens standardverk. På geografiens och geologiens område skapade han sig redan i ungdomen ett berömt namn. Hans arbete om den ryska litteraturens historia betraktas som ett av de bästa. Hans bok om "Anarkism och modern vetenskap", vittnar om hans andes universalitet. Få författare torde vara översatta på så många språk, som Krapotkin. Under de sista åren arbetade han med ett större verk om etiken och ett arbete om federalismen, som det icke förunnades honom att fullborda. Det är vanskligt att rätt uppskatta det inflytande hans strålande ande övat på samtiden. Män som exempelvis Brandes har rönt en stark påverkan, och ingen sociolog av betydenhet kan ignorera honom och hans arbeten.

*

Krapotkin är död, men Krapotkin lever.

Den skröpliga stofthydda, som inkapslade hans varma och mäktiga ande är snart förmultnad. Men hans själ lever mitt ibland oss. Hans böcker stråla hans ljusa tro på mänskligheten och en bättre och lyckligare framtid. Hans varma tankar skola tina många sjuk själ, som blivit frostbiten av livets bistra köld. Hans ljusa optimism

skall skänka generationer tron på det godas seger över det onda, på ljusets seger över mörkret, på sanningens seger över lögnen, på livets seger över döden.

Så skall hans ande leva bland oss århundraden och värma frusna själar, skänka de misströstande tro och hopp, lysa som en fyrbåk genom natten och som en vägledande fackla visa oss vägen ut ur tyranniets och utsugningens mörka ökenvandring fram till ett tillstånd, som väl aldrig blir paradiset, men som dock lämnar oanade lyckomöjligheter åt nya släkten.

Det Anarkistiska Biblioteket

Albert Jensen
Peter Krapotkin - hans liv och idéer
1921

REVOLUTIONENS FÖRKÄMPAR I PETER KRAPOTKIN HANS LIV OCH IDÉER AV ALBERT JENSEN
ANDRA OMARBETADE UPPLAGAN STOCKHOLM – AXEL HOLMSTRÖMS FÖRLAG FALKÖPING 1921 A. J.
LINDGREN'S BOKTRYCKERI

sv.anarchistlibraries.net